

הערות לאסטרטגיה לאומית לרמת הגולן

צבי האוזר
איציק צרפתי

צבי האוזר

מזכיר ממשלת ישראל 2009-2013, עמית בכיר בפורום קהלת,
יו"ר יחידה למען הגולן, עו"ד.

צילום: מיכאל טופיול

איציק צרפתי

מנכ"ל יחידה למען הגולן, עו"ד.

הערות לאסטרטגיה לאומית לרמת הגולן

צבי האוזר

איציק צרפתי

הערות לאסטרטגיה לאומית לרמת הגולן

צבי האוזר

איציק צרפתי

נדפס בישראל, שבט התשע"ח - ינואר 2018

מסת"ב 8-46-7674-965-978 ISBN

**”מסילות הברזל לפיתוח
הארץ רצות מלבנון עד
לים המלח ומחוף הים התיכון
עד לגולן ולחורן, כמו תעלה
של כוח אדם.”**

בנימין זאב הרצל, אלטנוילנד, 1902

תוכן העניינים

מבוא	3
א. היסטוריה של התיישבות יהודית	7
ב. גבול במחלוקת	13
ג. חוק רמת הגולן: הסדרה מנהלית או חזון לאומי?	21
ד. חבל ארץ בהמתנה	25
ה. פיקדון תמידי	33
ו. היבטים ביטחוניים ומשפטיים	41
ז. יחסה של ישראל לדרוזים בגולן	45
ח. ריבונות ישראלית: עובדה מוגמרת	49
ט. פיצול סוריה: שיקוף מציאות אתנית בצד אינטרס ביטחוני גאו-אסטרטגי	53
י. יצירת מערך של בריתות	59
יא. גולן ישראלי: אינטרס בינלאומי	61
יב. הגדרת האינטרס הישראלי	65
יג. מקורות	71
יד. הערות	75

ב-16 ביוני 1967 פרסם נתן אלתרמן את מאמרו "מול מציאות שאין לה אח" ובו כתב: "זו הפעם הראשונה מאז חורבן בית שני נמצאת ארץ ישראל בידיו. המדינה והארץ הן מעתה מהות אחת ומעכשיו חסר לה להתחברות ההיסטורית הזו רק עם ישראל שיארוג, יחד עם היש שהושג, את החוט המשולש שלא ינתק."

שבוע לפני פרסום דברים אלה, אור ליום שישי, 9 ביוני 1967, עלו כוחות צה"ל לרמת הגולן. בתוך שעות מספר חדל "ההר שהיה כמפלצת", כדימויו של המשורר יובל כץ, להוות איום. בגדות יצאה ילדה מן המקלט ולא שבה אליו עוד. חוליה נוספת נקשרה בשרשרת הדורות של היסטוריה יהודית בגולן, שתחילתה בימי מלכות שאול.

חוברת זו רואה אור בשנת השבעים לעצמאות ישראל, במלאת מאה שנה להצהרת בלפור, 120 שנה לקונגרס הציוני הראשון ויובל שנים למלחמת ששת הימים. בנקודת זמן זו ראוי לעצור ולבחון את החלתו הלכה למעשה, של האידאל הציוני ברמת הגולן ולשאול לאן מועדות פניה של מדינת היהודים בכל הקשור לרמת הגולן – לעיצובו, לביסוסו ולחיזוקו של חבל ארץ זה כחלק בלתי-נפרד ממדינת ישראל.

דומה כי במשך יובל שנים היה הגולן בן חורג למדינת ישראל. חרף חקיקת חוק הגולן ב-1981 נכשלו ממשלות ישראל הן בביסוס רוב יהודי בגולן והן בגיבוש הכרה בינלאומית בריבונותה של ישראל בו. מעמדו של הגולן התקבע בנקודה כלשהי על הרצף שבין פיקדון זמני לעת שלום לבין מגרש ושטח תמרון למלחמה הבאה.

מלחמות האסלאם השוטפת את המזרח התיכון בשנים האחרונות משנות ללא הכר את ההסדרים בני מאה השנים שהתבססו באזור לאחר מלחמת העולם הראשונה. השטח הנפרש מגבולה הצפון-מזרחי של ישראל עובר תמורות היסטוריות, בעלות משמעויות גאו-אסטרטגיות. מלחמת האזרחים העקובה מדם במרחב הסורי והעיראקי משרטטת מחדש את אזורי המחיה של העדות, העמים והשבטים, והלכה למעשה מעצבת מחדש את גבולות המזרח התיכון. מה שהיה אינו זה שיהיה.

בפעם האחרונה שבה חווה המזרח התיכון טלטלות בהיקפים דומים לאלה המתרחשים כיום עמדה התנועה הציונית בחוסר אונים. הייתה זו התאגדות ללא טריטוריה, יכולות צבאיות, מעמד בינלאומי והשפעה על עיצוב האזור. כיום, ישראל היא מדינה עצמאית ומעצמה אזורית, פוטנציאל מעורבותה ויכולתה להשפיע על עיצוב הגבולות במזרח התיכון אינם דומים לאלה שהיו לתנועה הציונית לפני מאה שנים – ולמרות זאת נפקד מקומה מקבוצת המדינות והמעצמות העולמיות, המגלות מעורבות פעילה בעיצוב הסדר האזורי החדש ההולך ונרקם במזרח התיכון. לישראל יש אינטרס מובהק – ולראשונה מאז מלחמת ששת הימים, גם יכולת מעשית – לקדם את האינטרסים האסטרטגיים שלה, ובראשם חיזוק מעמדה הבינלאומי ברמת הגולן. אינטרס זה עומד בצד יכולת להשפיע על שינוי הגבולות במזרח התיכון כך שישקפו את תנאי המחיה והחלוקה האתנית, תוך חיזוק כוחות מתונים הרוצים לחיות בשיתוף פעולה ובשלום על בסיס הכרה הדדית.

חלוקת המזרח התיכון מחדש כבר החלה. שותפות לה כל מדינות האזור והמעצמות העולמיות – למעט ישראל. החשש שבכל הסדר אזורי עתידי תידרש ישראל "לתרום את חלקה" ולסגת מהגולן הוא חשש מוחשי וקיים, ומכאן ההכרח להשמיע את קולה של ישראל.

יש הסבורים כי בכל הקשור למעורבות ישראל בהסדרים העתידיים באזור בכלל, ובכל הקשור לרמת הגולן בפרט, האסטרטגיה הראויה היא "שב והנח". עמדה זו מבוססת על ההנחה שהמלחמה בסוריה הסירה כל אפשרות לנסיגה מהגולן. ספק אם גישה סבילה זו הולמת את הנחישות הפעילה של מדינות וגורמים העוינים את ישראל ומשנים את המציאות בשטח לרעתה.

הטלטלות במזרח התיכון פותחות חלון הזדמנויות לשינוי נוסחת ההסדר העתידי ברמת הגולן. חזרתה של איראן למשפחת האומות ומיצובה כמדינת סף גרעינית יוצרים משוואת סיכון חדשה מבחינת ישראל. זרועותיה הארוכות של איראן נשלחות אל החללים הריקים במזרח התיכון שמשטרים קורסים מותרים מאחוריהם, ויוצרות "ציר רשע" גאוגרפי אפקטיבי: טהראן-קונייטרה.

ההכרה הבינלאומית בריבונות ישראל בגולן היא אינטרס ישראלי ובינלאומי. הנוכחות הישראלית ברמת הגולן, החולשת על דרום סוריה, היא משל לנושאת מטוסים ידידותית בתוך ים של סכנות לעולם המערבי. נוכחות זו מביאה תועלת גלויה לעין ליציבות האזורית ולביטחון של הדרוזים ושל קבוצות מיעוט הנתונות בסכנה. לעולם המערבי יש אינטרס מובהק לבססה.

כתיבת חוברת זו נבעה מהכרה בהזדמנויות ובסיכונים שצפים ועולים מהמציאות בשטח בצד היעדר אסטרטגיה לאומית לרמת הגולן. בחמישים השנים שחלפו מאז נכבש הגולן לא ירדה מסדר היום אפשרות הנסיגה ממנו, ולמעשה נותר האזור חבל ארץ בהמתנה – לעת מלחמה או לעת לשלום.

חוברת זו אינה מתיימרת לגבש אסטרטגיה לאומית לרמת הגולן. עם זאת, היא מבקשת לאגד ולשטוח את העובדות לפני מקבלי ההחלטות והקוראים, לתת תמונה רב-ממדית ורב-שכבתית, ולהאיר את הסוגיות, העקרונות, השיקולים והעובדות שבהצטברם מהווים כלי עבודה חיוני ויעיל לגיבוש אסטרטגיה לאומית לרמת הגולן.

תהליך כתיבת מסמך זה כלל תחקיר, איסוף מידע וגיבוש טיעונים. מטבע הדברים לוותה העבודה בלבטים ובשאלות שצפו במעלה הדרך, בצורך לאשש ולאמת טענות רבות ולבחון רעיונות חדשים. מיום קבלת ההחלטה לכתוב מסמך זה ועד יום הורדתו לדפוס חלו תמורות רבות באזור. אנו תקווה כי למרות השינויים הדחופים, עיקרם של הדברים המובאים כאן יישאר רלוונטי בעתיד הנראה לעין.

תודתנו הגדולה נתונה לאנשים רבים שניאותו באדיבותם להעניק מזמנם ומתחום מומחיותם, לקרוא, לאמת, להוסיף, לבקר ולאתגר את הטענות, החומר הגולמי והנתונים: ד"ר אופיר העברי, פרופ' גדעון ביגר, פרופ' אייל זיסר, ד"ר דורי גולד, אלוף (במיל.) גרשון הכהן, ד"ר רן קיבץ, אמנון לורד, פרופ' פיטר ברקוביץ', פזית רבינא, פרופ' אבי בל, פרופ' יוג'ין קנטרוביץ, ד"ר עמנואל נבון וד"ר דניאל רייזנר.

תודתנו הגדולה לפורום קהלת שליווה את תהליך הוצאת החוברת מיזמו הראשון, סיפק סביבה תומכת והעמיד לרשותנו משאבים שבלעדיהם חוברת זו לא הייתה רואה אור.

אנו מגישים חוברת זו למקבלי ההחלטות ולקוראים בתקווה לגיבוש אסטרטגיה לאומית לרמת הגולן, שתוביל להכרה בינלאומית בריבונות ישראל ותבטיח את חיבורו של הגולן למדינת ישראל כחוט המשולש שלא יינתק.

צבי האוזר

איציק צרפתי

תל אביב,
חורף, תשע"ח

א. היסטוריה של התיישבות יהודית בגולן ובחורן

”אֶת-בְּצָר בַּמְדְּבָר בְּאֶרֶץ הַמִּישׁוֹר, לְרֵאוּבֵנִי; וְאֶת-רָאֲמַת בַּגְּלָעַד
לְגָדִי, וְאֶת-גּוּלָן בַּבְּשָׁן לַמְנַשֵּׁי.”

דברים ז, טג.

רמת הגולן היא שטח בן 1,860 קמ"ר, הגובל מצפון בהר החרמון, מזרחה – בנהר הירמוק, ממערב – בנהר הירדן והכנרת, ממזרח – בערוץ נחל רוקד ובדרום-מזרח – באזור החורן. הגולן נזכר בגבולותיה המקראיים של ארץ ישראל בשם "ארץ הבשן"¹.

ההיסטוריה היהודית בגולן החלה בכניסת עם ישראל לארץ כנען, וכך מסופר בספר יהושע:

”וַיִּקְדְּשׁוּ אֶת-קֹדֶשׁ בְּגִלְיָל, בְּהַר נַפְתָּלִי, וְאֶת-שְׁכֶם, בְּהַר אֶפְרָיִם; וְאֶת-קָרְיַת אַרְבַּע הַיָּא חֲבֵרוֹן, בְּהַר יְהוּדָה. וּמַעֲבָר לַיַּרְדֵּן יְרִיחוֹ, מְדַרְחָהּ, נָתַנוּ אֶת-בְּצָר בַּמְדְּבָר בְּמִישׁוֹר, מִמֶּשֶׁה רֵאוּבֵן; וְאֶת-רָאֲמַת בַּגְּלָעַד מִמֶּשֶׁה-גָּד, וְאֶת-גּוּלָן (גּוּלָן) בַּבְּשָׁן מִמֶּשֶׁה מְנַשֶּׁה.”²

שרשרת הקשר של העם היהודי לגולן עוברת גם בתקופת מלכות שאול, שהציב בגולן שרים מטעמו כמפורט בספר מלכים א':

”בֶּן-גִּבְרָה, בְּרֵמַת גְּלָעַד; לוֹ חֹת וְאִיר בֶּן-מְנַשֶּׁה אֲשֶׁר בַּגְּלָעַד, לוֹ חָבֵל אַרְגָּב אֲשֶׁר בַּבְּשָׁן--שְׁשִׁים עָרִים גְּדוּלוֹת, חוֹמָה וּבְרִיחַ נְחֹשֶׁת.”³

לאחר פילוג הממלכה נשאר הגולן בשליטת ממלכת ישראל וכאזור פורה הייתה לו חשיבות כלכלית רבה. על חשיבותו לממלכת ישראל אפשר ללמוד משלל המלחמות והקרבות המפוארים שנערכו בו, בהם ניצחונו של אחאב על בן הדד, מלך ארם, באפק שבגולן.

התנועה הציונות ראתה ברמת הגולן חלק מתבנית נוף מולדתו ההיסטורית של העם היהודי

ההתיישבות היהודית בגולן גדלה והתפתחה בסוף המאה השישית ובתחילת המאה החמישית לפנה"ס עם חזרתם של גולים יהודים מבבל. כעבור כשלוש מאות שנה, באמצע המאה השנייה לפנה"ס, סיפח המלך החשמונאי אלכסנדר ינאי את הגולן והפך את חבל הארץ לחלק מממלכתו.

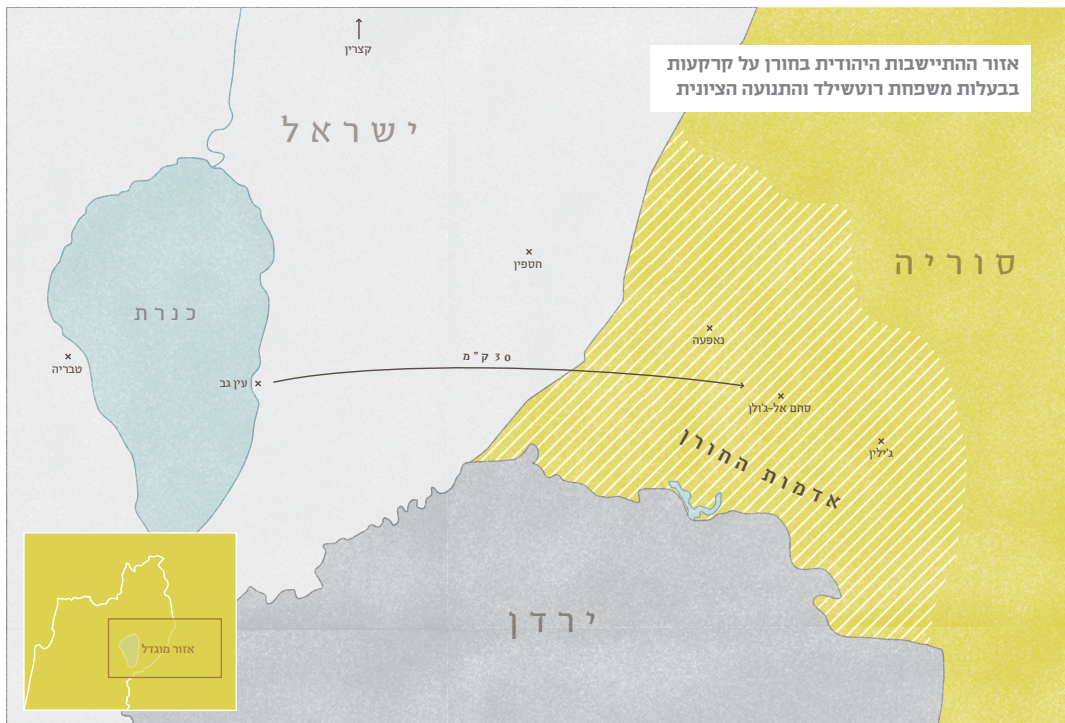
בשנת 67 לספירה, שלוש שנים לפני נפילת ירושלים וחורבן בית שני, התרחש בגולן הקרב בגמלא, שהיה חלק מהמרד היהודי באימפריה הרומית והיה לחלק מאתוס ההגנה וההקרבה על הארץ. בקרב, שדמה במאפייניו לקרב על מצדה, נפלו כ-9,000 לוחמים יהודים.

בתקופה שלאחר המרד המשיכו יהודים לחיות בגולן עוד כ-500 שנה, עד אחרי תקופת התלמוד. בית הכנסת בקצרין וממצאים ארכאולוגיים שונים מעידים על קיומה של אוכלוסייה יהודית משגשגת במקום גם בתקופה הביזנטית.

בחפירות הארכאולוגיות בגולן התגלו עד כה כ-25 בתי כנסת שפעלו בתקופה שבין המרד היהודי במאה הראשונה לספירה לבין הכיבוש המוסלמי באמצע המאה השביעית לספירה. כמו כן נמצאו עדויות לקיומם של כפרים ויישובים יהודיים רבים. השלטון המוסלמי גדע רצף התיישבות יהודית של יותר מ-1,600 שנה וכפה על היהודים שחיו באזור המרות דת, אך יש עדויות רבות, לחיים יהודיים בגולן גם אחרי הכיבוש המוסלמי.⁴

עם היווסדה בסוף המאה התשע-עשרה, התנועה הציונות ראתה ברמת הגולן חלק מתבנית נוף מולדתו ההיסטורית של העם היהודי, בהמשך לחזונו של הרצל, שראה בגולן חלק בלתי-נפרד מהמרחב הריבוני היהודי המתחדש בארץ ישראל.⁵

בשנים 1883 ו-1884 קמו בסמוך לגולן היישובים יסוד המעלה ומטולה, ובישרו את חידוש ההתיישבות היהודית באזור. מפעל ההתיישבות בגולן ובאזור החורן – חבל ארץ התחום מצפון בעיירה קוניטרה, מדרום בנהר הירמוק, ממזרח בהר הדרוזים (כולל) וממערב בגולן – החל בשנת 1891, ברכישת שטח אדמה של 150 אלף דונם על ידי הברון דה-רוטשילד באזור שבו נמצאים כיום הכפרים סחם אל-ג'ולן, ג'ילין ונאפעה, כשלושים ק"מ מזרחית לעין-גב. רכישת הקרקעות על ידי הברון רוטשילד התבצעה כחוק וגובתה בקושאנים, תעודות הבעלות על הקרקע שסיפק המשטר העות'מאני.

הקושאנים המקוריים על אדמות החורן השמורים בארכיון הציוני בירושלים.

בשנת 1895 עלו ראשוני המתיישבים על הקרקע והחלה הקמתם של יישובים יהודיים באזור החורן, בהם זיכרון מנחם, נחלת משה, תפארת בנימין, אחוות ישראל ובית איכר. כבר בתחילה עמד מפעל ההתיישבות היהודית בחורן לפני קשיים ניכרים, שכללו התקפות מצד הערבים המקומיים, יחס עוין מצד השלטונות העות'מאניים וכן בידוד וניתוק מכל ריכוז של התיישבות יהודית.⁶ מצבה הקשה של ההתיישבות היהודית בחורן, שמנתה בשיאה כ-72 משפחות בתשע נקודות יישוב, החל לתת את אותותיו בנטישה הדרגתית של המתיישבים היהודים. בשנת 1901 נאלצו מרבית המתיישבים היהודיים לעזוב את אזור החורן.⁷

ההתיישבות היהודית על קרקעות הברון בחורן לא הייתה היחידה באזור בתקופה זו. בשנת 1886 הוקמה ממזרח לכנרת ההתיישבות בני יהודה, על קרקע שרכשה אגודת בני יהודה, שבה היו חברים יהודים מצפת ומטבריה.

בחלוף השנים, חרף אירועי מלחמת העולם הראשונה ועזיבת המתיישבים בשלהי המאה התשע-עשרה, נותרו הקרקעות בחורן בבעלות של הברון רוטשילד וחברת פיק"א.⁸ הקרקעות עובדו, בין השאר, מכוחם של הסכמי חכירה לערבים מקומיים ושולמו עבורן מסים כדין למנדט הצרפתי.⁹

טרם סיומה של מלחמת העולם הראשונה החלה התנועה הציונית לתת פומבי לדרישה לכלול במדינה היהודית שתקום בארץ ישראל את הבקעה הלבנונית שבין הר הלבנון להר החרמון וכן את רמת הגולן, את החורן ואת עמק הירמוך. ההצעה לכלול את הגולן בגבולות ארץ ישראל נבעה מנימוקים התיישבותיים ובהתאם לצרכים חקלאיים הדורשים, בין היתר, הבטחה של מקורות המים בתוך גבולות הארץ – מקורות הירדן, החלק הדרומי של נהר הליטני, הר החרמון, נהר הירמוך ונהר היבוק. הצורך להבטיח אספקת מים למדינה שבדרך היה נימוק מרכזי לדרישת התנועה הציונית לכלול את הגולן בגבולות העתידיים, כפי שעולה מהדיונים הרשמיים על עתידה של ארץ ישראל.¹⁰

בשנת 1917, על רקע הצהרת בלפור, החלה התנועה הציונית לקדם הצעות לגבולותיה של המדינה היהודית העתידית. בספר 'ארץ ישראל', שראה אור בשנת 1918, הציגו דוד בן-גוריון ויצחק בן-צבי את גבולות ארץ ישראל הרצויים, והעניקו משקל לנימוקים כלכליים ואסטרטגיים לשם הבטחת קיומה של "מדינה חזקה ומודרנית".¹¹

לאחר מלחמת העולם הראשונה התחדשו הניסיונות לחדש ולהרחיב את ההתיישבות היהודית בגולן ובחורן. השדרה המרכזית של התנועה הציונית שמה את הנושא בסדר עדיפויות גבוה. משלחות מטעם גדוד העבודה ויוסף טרומפלדור, אנשי השומר ותנועת אחדות העבודה יצאו לאזור כדי לאמוד את האמצעים הדרושים. בד בבד המשיך נשיא ההסתדרות הציונית, חיים ויצמן, לפעול למטרה זו גם בערוצים דיפלומטיים בינלאומיים.

בשנת 1919, בוועידת השלום בוורסאי, הגישה התנועה הציונית תזכיר גבולות מטעמה ובו דרישה שגבולה הצפוני של ארץ ישראל, יכלול גם את רמת הגולן. קו הגבול המוצע של התנועה הציונית עבר בצפון, מעט דרומית לעיר צידון לכיוון מזרח, נשבר דרומה לאורך הקו המפריד בין המורדות המזרחיים והמערביים של החרמון ומשם במקביל לתוואי מסילת הרכבת החיג'זית. דרישה זו נשענה, לצד הקשרה ההיסטורי, על נימוקים כלכליים וגאוגרפיים שעלו, בין היתר, מסקרים שהזמינה התנועה הציונית מחברות בריטיות בנוגע לעתידה הכלכלי של ארץ ישראל.¹² מכאן והלאה פעלה התנועה

**עמדתה העקרונית
של התנועה הציונית
שלפיה הגולן הוא
חלק מארץ ישראל,
לא נשחקה ולא
התמעטה בשל
ההסכמות הבריטיות-
צרפתיות**

הציונית נמרצות במסדרונות דיפלומטיים אל מול צרפת, בריטניה וארצות-הברית כדי להוביל להכרה בגבולות אלה של ארץ ישראל.¹³

במהלך הוועידה הכירה גם ארצות-הברית בדרישת הגבולות של התנועה הציונית. ארצות-הברית אף הדגישה את הצורך בהחזרת היהודים לארץ ישראל בגבולות שיבטיחו שליטה של המדינה היהודית במקורות המים שלה בהר החרמון. כמו התנועה הציונית הבינו האמריקנים שקיומה של המדינה החדשה תלוי באפשרות לפיתוח חקלאי. הצעת ארצות-הברית לא נדונה עקב פרישתה מהדיונים.¹⁴

עמדתה העקרונית של התנועה הציונית שלפיה הגולן הוא חלק מארץ ישראל, לא נשחקה ולא התמעטה בשל ההסכמות הבריטיות-צרפתיות¹⁵ שהתקבלו במהלך שנות ה-20 ושהוציאו את שטחי הגולן מתחומי השליטה הבריטית. בשנים לבוא נמשכו הניסיונות לרכוש קרקעות בגולן. בשנת 1934 רכשה חברת הכשרת היישוב, בראשותו של יהושע חנקין, אדמות בשטח של כ-300 אלף דונם בבטיחה ובגולן, צפונית-מזרחית לכנרת, במטרה ליצור רצף של התיישבות יהודית עם אזור החורן. ההתיישבות נכשלה מרגע שהמנהיגות הערבית המקומית גילתה כי התנועה הציונית עומדת מאחורי הרכישה.

בשנת 1938 הגיעה לארץ ישראל ועדת וודהד, במטרה לבחון את האפשרות להוציא אל הפועל את מסקנות ועדת פיל בעניין חלוקת הארץ וניתוק היישוב היהודי מהחלקים הצפוניים באזור הגליל העליון. בתזכיר שהגישה הסוכנות היהודית לוועדה הודגשה חשיבות הגולן והיותו חלק מארץ ישראל:

”האזור שבין גבולה הצפוני של ארץ ישראל ונהר הליטאני, ובין ארץ הגולן שבגבולה, בדרום הירמוק ובמערב הירדן, נחשב תמיד חלק מארץ ישראל ההיסטורית”¹⁶.

בין 1934 ל-1944 נעשו כמה מהלכים ומאמצים לחדש את ההתיישבות היהודית בחורן. מהלכים אלה העלו חרס, בין היתר עקב מחלוקות בין מוסדות היישוב היהודי בארץ ישראל.¹⁷

בשנת 1944 הסתיים המנדט הצרפתי על סוריה הצרפתית והאזור עבר לשליטה סורית עצמאית. חרף העובדה שנשמרו הזכויות על הקרקעות שבבעלות יהודית בחורן, והן הוסדרו חוקית ומשפטית על ידי חברת פיק”א גם לאחר סיום המנדט הצרפתי, סוריה מיהרה

מדינת ישראל לא העלתה כל אפשרות להסדר הכולל ויתור על זכויות קניין של אדמות בחורן תמורת הכרה בזכויות באדמות בגולן

להלאים את הבעלות עליהן, בין היתר בטענה שמדובר באדמות הקדש (וואקף). היישוב היהודי בארץ ישראל לא השלים עם הלאמת הקרקעות בחורן וניסה להגן על הבעלות היהודית בהתדיינות משפטית בבית דין בסוריה, אך ללא הועיל.

קבלת תכנית החלוקה ערב הקמת המדינה לא שינתה את תפיסתו של דוד בן-גוריון בנוגע לחבלי הארץ שנקרעו מארץ ישראל ובנוגע לשאיפה לשוב ולחדש את ההתיישבות ההיסטורית בהם. הדברים באים לידי ביטוי נחרץ בנאום שנשא לפני מועצת מפא"י בתל-אביב באוגוסט 1947:

"[...] אנו דורשים שהקהילה היהודית תכיל את מערב ארץ ישראל ולא רק את עבר הירדן של עכשיו, אלא גם את החורן ואת הבשן ואת הגולן עד דרומה מדמשק".¹⁸

ערב ההצבעה באו"ם ב-29 בנובמבר 1947 שכנו למרגלות הגולן 14 יישובים יהודיים.¹⁹ ההתיישבות היהודית ברמת הגולן חודשה רק בשנת 1968, לאחר מלחמת ששת הימים, וממשיכה עד ימינו אנו. בגולן ובחורן יש קרקעות רבות שהזכויות הקנייניות עליהן שייכות עד היום לקרן קיימת לישראל (שקיבלה אותן מידי פיק"א לאחר שזו פורקה) – קרקעות שנקנו בכספי יהודים למטרות התיישבות.

ככל הידוע, מאז הדיונים שהתקיימו לאחר מלחמת ששת הימים בנוגע לדרישותיה של סוריה לריבונות ברמת הגולן, ועד היום, מדינת ישראל הרשמית מעולם לא עמדה על טענות זכות בקרקעות ההתיישבות היהודית בחורן ולא העלתה כל אפשרות להסדר הכולל ויתור על זכויות קניין של אדמות בחורן תמורת הכרה בזכויות באדמות בגולן.

ב. גבול במחלוקת

”היה אפוא מן הדין, שגבולה הצפוני של ארץ ישראל, שנקרא בלעז גם בהצהרת בלפור וגם במנדט הבין-לאומי ”פלסטיין”, יעבור ברמת הגולן”.

מנחם בגין, 14.12.1981

השליטה ברמת הגולן נתונה במחלוקת זה מאה שנה. בשנת 1916, עם נפילת האימפריה העות'מאנית במלחמת העולם הראשונה לאחר כ-400 שנות שליטה באזור, חתמו בריטניה וצרפת על הסכם סייקס-פיקו. ההסכם חילק ביניהן את אזורי השליטה בשטחים הכבושים של האימפריה העות'מאנית. בהסכם נקבע כי אזור ארץ ישראל, כולל השטחים שממזרח לירדן (כיום ממלכת ירדן) ועיראק, יעבור לשליטת הבריטים, ואילו האזור המוכר כיום כסוריה עבר לשליטה צרפתית.

בשנת 1919, לאחר מלחמת העולם הראשונה, ייסד חבר הלאומים את משטר המנדטים (ההרשאות) – משטר שיחול על שטחים שכבר אינם נמצאים תחת הריבונות העות'מאנית ששלטה בהם טרם המלחמה, והעמים החיים בהם עדיין אינם מסוגלים לעמוד בזכות עצמם. נקבע כי השליטה על שטחים אלה תחולק ותופקד בנאמנות בידי המעצמות המנצחות עד שתתאפשר מסירתם לניהול עצמאי של העמים החיים בהם.²⁰

בשנת 1920 התכנסה בעיר סן-רמו שבאיטליה ועידה בהשתתפות אנגליה, צרפת, איטליה, יפן וארצות-הברית (כמשקיפה) במטרה לחלק כאמור את שטחי האימפריה העות'מאנית בין המעצמות שניצחו במלחמת העולם. נקבע כי השטחים שכבשו בריטניה וצרפת מידי האימפריה העות'מאנית לא יסופחו אליהן אלא יופקדו בידיהן כאמור עד לכינון המדינות החדשות.²¹ נוסף על כך אומצה הצהרת

בלפור שפרסמה ממשלת בריטניה ב-1917, שבה נקבע כי בסיום המנדט הבריטי על ארץ ישראל ייועדו שטחיו להקמת בית לאומי לעם היהודי.

ההחלטה שהתקבלה בוועידת סן רמו בנוגע לארץ ישראל איחדה, הלכה למעשה, את הצהרת בלפור עם משטר המנדטים, ולמעשה היא מסמך היסוד שכונן את המנדט הבריטי ושעל בסיסו נדרש היה לפעול.²² תוקפו המשפטי של כתב המנדט הוא כשל אמנה בינלאומית מחייבת, והוא אף אושרר על ידי חבר הלאומים אף הוא שאימץ את העקרונות המופיעים בהצהרת בלפור.

הממלכה הערבית של סוריה, ובראשה המלך פייסל הראשון, הוקמה בראשית 1920 באזור המוכר לנו כיום כסוריה. היה זה ניסיון קצר מועד ראשון לכינון עצמאות באזור, לאחר נפילת האימפריה העות'מאנית. הקמת הישות הסורית החדשה לא תאמה את ההסכמות לייסוד משטר המנדטים לאחר מלחמת העולם הראשונה, דבר שהוביל להתנגשות בין הצרפתים לישות החדשה. המאבק הוכרע ביולי 1920 בקרב מיסלון, שנערך בין כוחות הממלכה הערבית של סוריה לבין הצרפתים והסתיים בניצחון הצרפתים ובנפילתה של הממלכה הסורית קצרת הימים. לאחר שהשתלטו הצרפתים על השטח, זיהו את הפיצול העדתי והשבטי באזור כגורם המסכל כל אפשרות לכינון מדינה אחת הפועלת תחת שלטון מרכזי. במידה מסוימת הצרפתים הבינו כבר אז את מה שכיום – בחלוף כמאה שנים – ניכר לעין: מדינה סורית אחת אינה משקפת את המציאות בשטח.

הצרפתים פעלו בשיטת 'הפרד ומשול' וחילקו את שטח הממלכה הסורית לשישה אזורים שליטה של שש ישויות מדיניות: לבנון, דמשק, חלב, המדינה העלאווית, סנג'ק-אלכסנדרטה וג'בל א-דרוז (הדרוזים). כל אחת מהישויות המדיניות הללו קיבלה סמכויות מעין-עצמאיות ובכך נפרם החיבור המלאכותי בין חלקי הממלכה הסורית (ראו מפה בעמ' 55). המהלך התקבל בברכה על ידי המיעוטים שמעמדם השתפר בעקבות שיתוף הפעולה עם הצרפתים, בעיקר אצל המארונים בלבנון, שנחשבו לבני חסות של הצרפתים מבחינה תרבותית, כלכלית ופוליטית.

ועידת סן רמו, שבונסה כאמור ב-1920, לא הגדירה את הגבולות שבין אזורי השליטה של בריטניה וצרפת; הוחלט כי הגבולות ייקבעו באמנה נפרדת בין הבריטים לצרפתים. נקודת הפתיחה שקבעו הצדדים לדיון בשאלת הגבולות של ארץ ישראל הייתה גבולותיה המקראיים של הארץ, בהתאם לתיאורה בתנ"ך כמשתרעת מ"דן

**הצרפתים והבריטים
ייחסו חשיבות
להקשר ההיסטורי-
תרבותי של הארץ
וראו בעברה –
המולדת ההיסטורית
של העם היהודי
– נקודת ייחוס
פוליטית רלוונטית
לעתידה**

ועד באר שבע".²³ נקודת מוצא זו מלמדת כי הצרפתים והבריטים ייחסו חשיבות להקשר ההיסטורי-תרבותי של הארץ וראו בעברה – המולדת ההיסטורית של העם היהודי – נקודת ייחוס פוליטית רלוונטית לעתידה. קו הגבול בין המנדט הבריטי למנדט הצרפתי אמור היה לעבור בשטח המזוהה כיום כאזור דרום-לבנון, הגליל העליון ורמת הגולן.

הבריטים ייחסו חשיבות גדולה למקורות המים באזור. בשנת 1919, בדיונים פנימיים בנושא התייחוס של גבולות ארץ ישראל, הם הגדירו את קו הגבול הצפוני הרצוי של ארץ ישראל כעובר מצפון, בנהר הליטאני, וממשיך מזרחה, תוך שהוא כולל את הגולן ואת החורן.²⁴ בסופו של דבר גברו על עקרונות אלו שיקולים פוליטיים. בהתאם לאזורי השליטה שנקבעו בהסכם שנכרת בנובמבר 1919 בין הבריטים לצרפתים נהפכו באחת היישובים מטולה, חמארה, תל-חי וכפר גלעדי למובלעות יהודיות נטולות הגנה וחשופות לפלישת ערבים בתוך שטח המנדט הצרפתי. אחת ההשלכות החמורות של מהלך זה הייתה הקרב על תל-חי, שאחריו ננטשו יישובים אלה לכמה חודשים.

ב-1920 הסכימו הצדדים כי קו הגבול בין שני אזורי המנדט יעבור במרכז הכנרת, יעלה צפונה וישאיר בגבולות המנדט הבריטי חלקים מהותיים מהגולן אך לא את כולו.²⁵ הסכמות אלה נחתמו ואז הוכר לראשונה קו הגבול בין המנדט הבריטי למנדט הצרפתי, אולם בשנת 1923 הלינו הצרפתים על ההסכמות שהושגו שלוש שנים מוקדם יותר וביקשו לסמן מחדש את קו הגבול. הבריטים נעתרו ולאזור רמת הגולן נשלחה משלחת משותפת בראשות הקצינים: ניוקומב הבריטי ופולה הצרפתי. לאחר דין ודברים בנושא השליטה במקורות המים ולאחר תביעות צרפתיות נוספות הוסכם על קו גבול מתוקן ששינה את תוואי הגבול שהוסכם ב-1920. הסכם 1923, שכונה גם "הסכם ניוקומב-פולה", קבע כי הבריטים יעבירו למנדט הצרפתי את עיקר השטחים מאזור הגולן שהיו בגבולות המנדט הבריטי לפי ההסכם המקורי.²⁶ במסגרת זו הוצאו מתוך גבולות ארץ ישראל נהר הבניאס ונהר החצבני (אחד משלושת מקורות הירדן) בטענה שהם חיוניים למחיית הכפרים הערבים באזור.

כאמור, השינוי המשמעותי ביותר בשרטוט הגבול בגולן נעשה בשטח שבין הבניאס לכנרת. במהלך קביעת קו הגבול נתקלו המשלחות הבריטיות והצרפתיות במצבים שבהם גבול הקרקעות הפרטיות של הערבים החיים בגולן לא היה ברור. מאחר שלא היו מפות שתיארו את תיחום הבעלויות בשטח אספו ראשי המשלחות

החלטה שרירותית יצרה עובדה היסטורית והביאה להעתקת גבולה של ארץ ישראל העתידיה מערבה. רמת הגולן הוצאה מתחום גבולה הצפוני של מדינת ישראל העתידה לקום

את מנהיגי הכפרים משני עברי קו הגבול המוסכם, וביקשו מהם להצביע באופן שרירותי על תחומי הקרקעות הפרטיות. כאשר הגיעו הצדדים להסכמה "הזיזו" ראשי המשלחת את קו הגבול המוסכם בהתאם לתיחומים אלה וקבעו קו גבול חדש.²⁷

אנשי השבט הבדואי בני פאדיל ששכנו באזור טענו כי השטח שבין קוניטרה לנהר הירדן הוא שטח בבעלות פרטית וכי קו הגבול החדש חוצה את קרקעות השבט, כך שחלק מהשבט ימצא בצד הסורי של הגבול וחלק בצדו הארץ-ישראלי. למרות החובה לשקול שיקולים ארוכי טווח מכוח המנדטים שניתנו להם החליטו הבריטים והצרפתים לייחס לשיקול זה משקל מכריע בקביעת קו הגבול. הם אפשרו לראש השבט לקבוע אם שבטו יחסה תחת ריבונות בריטית בארץ-ישראל – ואז יוסט קו הגבול מזרחה עד לקוניטרה, או אם יחסה תחת ריבונות צרפתית-סורית – ואז יוסט קו הגבול עד לנהר הירדן. ראש השבט בחר להישאר תחת ריבונות צרפתית וקו הגבול הוסט מערבה. החלטה שרירותית יצרה עובדה היסטורית והביאה להעתקת גבולה של ארץ ישראל העתידיה מערבה. שטח רמת הגולן הוצאה מתחום המנדט הבריטי ולמעשה מתחום גבולה הצפוני של מדינת ישראל העתידה לקום.²⁸

הקביעה הרואה בגבולות 1923 את הגבולות הרשמיים בין ישראל לסוריה נתונה במחלוקת. הטענה המרכזית היא שחילופי השטחים שביצעו הבריטים והצרפתים בוצעו בניגוד לרוח הדברים שנקבעו בוועידת סן-רמו משנת 1920, ושהלכה למעשה – בשל שיקולים פנימיים ששירתו מצב זמני – העבירו הבריטים לצרפתים, בניגוד לתנאי המנדט שהוענק להם, שטחים בגולן שהיו מיועדים להקמת הבית היהודי²⁹ והיו חלק מן המנדט הבריטי במשך שלוש השנים הראשונות שלו. לימים הוכר סימון הגבול החדש שנקבע בין המנדטים בשנת 1923 כסימון הגבול הבינלאומי.

מלחמת העולם השנייה יצרה אי-ודאות נוספת באשר להסדר הגבולות שנקבע בסיום מלחמת העולם הראשונה. עם סיום המלחמה, בשנת 1945, התכנסה ועידת סן פרנסיסקו שייסדה את ארגון האומות המאוחדות (שהחליף את חבר הלאומים) והעניקה תוקף מחדש לזכויות שהוענקו לעמים במסגרת המנדטים של חבר הלאומים.³⁰ באותו מעמד אושרר התוקף של כתב המנדט הבריטי על ארץ ישראל, וכתב המנדט נותר הסכם בינלאומי מחייב בין המדינות.

**סוריה מעולם
לא קיבלה את קו
הגבול שנקבע
ב-1923. גם בכל
המגעים שהתקיימו
עם הסורים לאחר
מלחמת ששת הימים
דרשה סוריה כי קו
הגבול יחצה את
הכנרת ואת אגם
החולה**

בשנת 1946 הסתיים רשמית המנדט הצרפתי בסוריה, ומדינה סורית עצמאית הוקמה בגבולות הבינלאומיים על שטח המנדט הצרפתי, כולל השטחים בגולן ובחורן שהבריטים מסרו כאמור לצרפתים בשנת 1923. הלכה למעשה הפך קו הגבול של 1923 לקו הגבול הבינלאומי מתום המנדט הצרפתי בשנת 1946 ועד מלחמת העצמאות בשנת 1948. במהלך מלחמת העצמאות לקחה סוריה חלק פעיל במתקפה הערבית הכוללת על מדינת ישראל וכבשה שטחים נוספים באזור הגבול שממזרח לכנרת, כמו גם באזור רמת הבניאס ובעיקר באזור משמר הירדן. קווי הסיום של המלחמה חרגו מקווי 1923 שהיוו כאמור, משנת 1946 (עצמאות סוריה) ועד מאי 1948, את גבולה הדרומי הרשמי של סוריה העצמאית. סוריה השתמשה בשטחים שכבשה להפגזה מתמשכת של יישובי הצפון. מסיום מלחמת העצמאות ועד שנת 1967 נמצאו כוחות סוריים בחלק מהאזורים המפורזים, ממערב לגבול הבינלאומי, לרבות אזור אל חמה ובחוף הצפון-מזרחי של הכנרת, תוך הפרה של הסכם שביתת הנשק שנקבע בשנת 1949, בתום מלחמת העצמאות.³¹

לקראת סוף שנת 1966 הוחרף המצב באזור עקב שינויים פוליטיים בסוריה ובאזור ובהם ברית סורית-מצרית והעמקת המעורבות של ברית-המועצות לשעבר. תקריות הגבול באזורים המפורזים, בצד התחמשות סורית בתמיכה סובייטית ופעולות להטיה של מקורות המים המגיעים לישראל מהחרמון – כל אלה אילצו את ישראל לקבל החלטה. באמצע 1967, ביום החמישי של מלחמת ששת הימים, יצאה ישראל למלחמת מגן כדי להסיר את האיום המתמיד שנשקף מהרי הגולן על צפון הארץ וליצור אזור חיץ אל מול התוקפנות הסורית.

חשוב לציין כי סוריה מעולם לא קיבלה את קו הגבול שנקבע ב-1923. גם בכל המגעים שהתקיימו עם הסורים לאחר מלחמת ששת הימים דרשה סוריה כי קו הגבול יחצה את הכנרת ואת אגם החולה.³² וכך, במשא ומתן שנערך בין ישראל לסוריה בין 1992 ל-1996 דרשו הסורים נסיגה ישראלית לחופי הכנרת³³ בהתאם לתוואי שחצץ בפועל בין הצדדים בשנים 1967-1949.

ניתוח היסטורי של השליטה על הגולן במאה השנים האחרונות מעיד כי קו הגבול בין ישראל לסוריה שרוי במחלוקת ונתון לפרשנות. בחינת הזווית הישראלית מעלה כי חלק משטחי רמת הגולן הנמצאים מאז מלחמת ששת הימים בשליטה ישראלית, אמורים היו כבר להיכלל בגבולות הבית הלאומי היהודי שעתיד היה לקום בסיום המנדט הבריטי על ארץ ישראל.

רמת הגולן

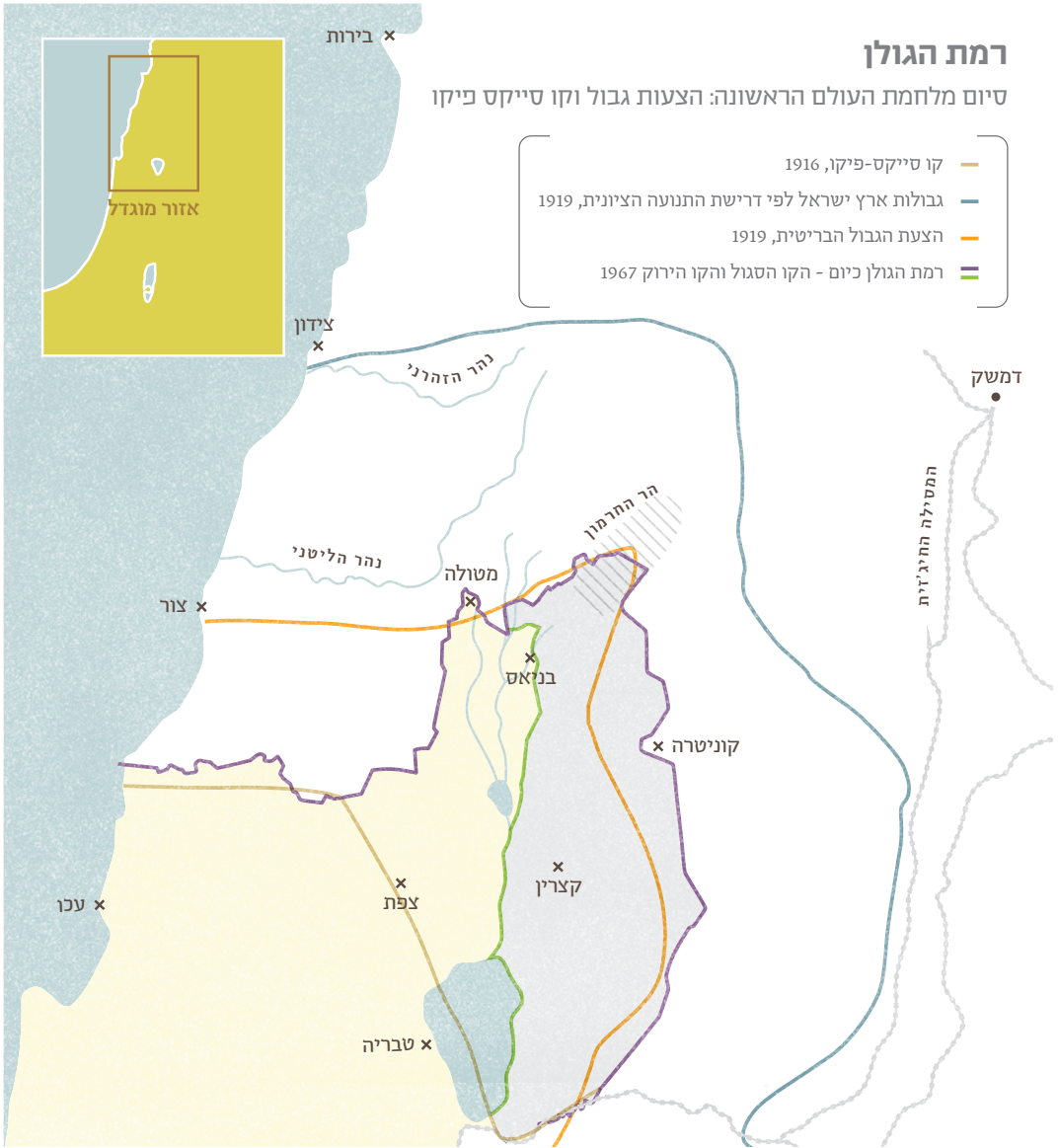
סיום מלחמת העולם הראשונה: הצעות גבול וקו סייקס פיקו

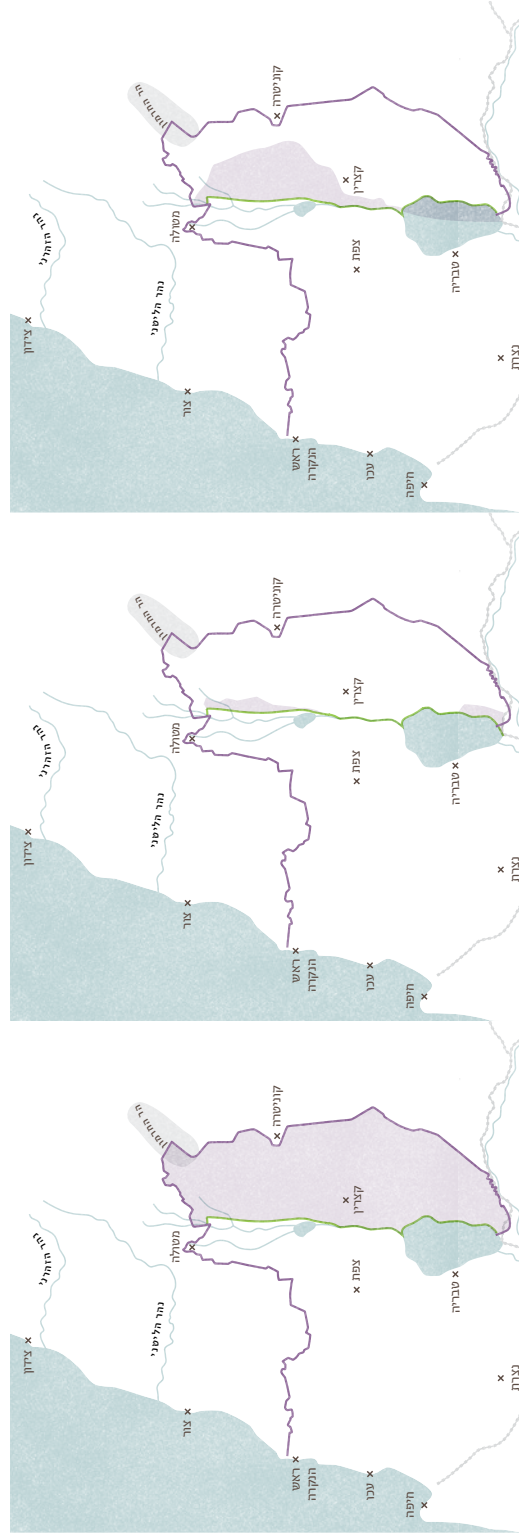
קו סייקס-פיקו, 1916

גבולות ארץ ישראל לפי דרישת התנועה הציונית, 1919

הצעת הגבול הבריטית, 1919

רמת הגולן כיום - הקו הסגול והקו הירוק 1967

הקו ירוק: הקו שנקבע בהסכמי שביתח הנשק 1949; הקו הסגול: קו שביתח הנשק בין ישראל לסוריה 1967; השטח שבכנשה ישראל במלחמת ששת הימים. השטח הצבוע סגול: השטח שעתידי היה להישאר בתחום המנדט הבריטי בתנאים להסכמות 1920; צמצום השטח לאחר הסכם ניוקומב-טולה ב-1923;

ג. חוק רמת הגולן: הסדרה מנהלית או חזון לאומי?

”לא יימצא בארצנו או מחוצה לה איש רציני, שלמד את תולדותיה של ארץ ישראל, אשר ינסה להכחיש כי במשך דורות רבים הייתה רמת הגולן חלק בלתי נפרד של הארץ.”

מנחם בגין, דיון בהצעת חוק רמת הגולן, הכנסת, 14.12.1981

ב-14 בדצמבר 1981, לאחר 14 שנים של שלטון צבאי ברמת הגולן, אישרה הכנסת את חוק רמת הגולן. אשר החיל על רמת הגולן את החוק והמשפט הישראלי. הלכה למעשה סיפח החוק את הגולן למדינה ישראל, אף שלא זו הייתה מטרתו המוצהרת.

חוק הגולן הוצע לראשונה כהצעת חוק פרטית על ידי חה”כ משה שמיר מהתנועה למען ארץ ישראל השלמה, ונדחה על ידי הליכוד.³⁴ לאחר מכן החליט במפתיע ראש ממשלת ישראל דאז, מנחם בגין, להגיש לאישור הכנסת הצעת חוק ממשלתית להחלת החוק והמנהל הישראלי על הגולן. העיתוי שבחר לחקיקת החוק לא היה מקרי: נדמה כי ריכוז של תנאים פוליטיים ואחרים, בנקודת זמן מסוימת שכנע את בגין לנקוט מהלך פוליטי דרמטי.

בסתיו 1981 החלה להתעורר שוב מתיחות במזרח אירופה בין ברית המועצות לפולין, ועיני העולם היו נשואות לסכסוך הפנים-פולני בין הממשלה הפולנית להתארגנות עובדים שייסדה לימים את ארגון 'סולידריות'. בגין זיהה בהסחת תשומת הלב חלון הזדמנויות אופטימלי לקבלת החלטה שהייתה צפויה לעורר התנגדות בינלאומית. נוסף על כך, באותה עת המתין נשיא מצרים חוסני מובארכ, בציפייה דרוכה, לנסיגה הישראלית הצפויה מקדמת סיני, שעליה סוכם בהסכמי קמפ-דיוויד. נדמה כי בגין הבין שהחלטה היסטורית של הכנסת על החלת החוק הישראלי בגולן תהיה אפשרית לפני נסיגת ישראל מסיני – ובעייתית הרבה יותר אחריה, שכן אז יוכלו המצרים לאיים בביטול הסכמי קמפ-דיוויד.

בצד השיקולים של נרמול המצב המשפטי והענקת זכויות אזרח עמד שיקול מרכזי שמטבע הדברים ישראל הרשמית נמנעה מלהדגישו, מטעמים דיפלומטיים – החלת ריבונות וסיפוח

מטרות החוק המוצהרות לא כללו סיפוח אלא הכירו בצורך המעשי שבביטול הממשל הצבאי ובהסדרה של שליטה אזרחית אפקטיבית, תוך הענקת זכויות בסיסיות לתושבי הגולן. היטיב לתאר זאת חה"כ משה ארנס, לימים שר הביטחון, שהתייחס לשיקולים אלה בנאומו בכנסת בישיבה שהתכנסה לאישור החוק:

"מי שנשא במחיר של ממשל צבאי במשך ארבע-עשרה וחצי שנה היו תושבי הרמה הדרוזים, היהודים והעלוואים, אשר לא נהנה ממשפט, ממנהל ומחוקי אזרח, אבל היו צריכים לחיות במשך כל אותה תקופה תחת ממשל צבאי. נדמה לי שכל אלה שדואגים לזכויות אדם, לזכויות אזרחים יהודים, לזכויות דרוזים ועלוואים ישמחו על הגשת הצעת החוק ויצדיקו את הנחתו על שולחן הכנסת היום. [...] אני חושב שמסקנת כולם הייתה שהבעיה העיקרית שעמדה בפני התושבים המקומיים ואשר עמדה בפני הממשל במקום נבעה מחוסר בהירות, מחוסר חד משמעיות, לגבי עתיד השטח, לפחות בעיני חלק מן האוכלוסייה ברמת הגולן".³⁵

בצד השיקולים של נרמול המצב המשפטי והענקת זכויות אזרח עמד שיקול מרכזי שמטבע הדברים ישראל הרשמית נמנעה מלהדגישו, מטעמים דיפלומטיים – החלת ריבונות וסיפוח. בנימוקים שהציג ראש הממשלה בגין לחקיקת החוק נטען כי במשך דורות הייתה רמת הגולן חלק בלתי-נפרד של ארץ ישראל, וכי רק בגלל שרירות לב לא נכלל הגולן בתחום המנדט הבריטי על ארץ ישראל בסוף מלחמת העולם הראשונה. בגין הוסיף כי מבחינה היסטורית הייתה ותהיה רמת הגולן חלק בלתי-נפרד של ארץ ישראל. למרות זאת לא השתמשה ישראל הרשמית במונחים כמו "סיפוח" ו"החלת ריבונות": כלפי חוץ, כאמור, הוצג המהלך כפעולה מנהלית שנועדה להסדיר את תנאי החיים האזרחיים ברמת הגולן ולסיים תקופה של שלטון צבאי; המטרה המוצהרת של השינוי החוקי במעמד השטח הוצגה, כאמור, כנורמליזציה של חיי התושבים באזור ולא דווקא כשינוי סטטוס למניעת משא ומתן עתידי על גורלו.

חקיקת חוק הגולן גררה שלל תגובות בינלאומיות. סוריה, ירדן ומצרים (והעולם הערבי בעקבותיהן) האשימו את ישראל בסיפוח לא חוקי של הגולן. נשיא ארצות-הברית רונלד רייגן אימץ את החלטה 497 של מועצת הביטחון של האו"ם, שקבעה כי החלת החוק והמשפט הישראלי על רמת הגולן בטלה ונעשתה ללא כל בסיס חוקי. הממשל האמריקני תמך בהטלת סנקציות על ישראל בעקבות המהלך.

ימים אחדים לאחר ה-14 בדצמבר 1981 – היום שבו חוקקה הכנסת את חוק רמת הגולן – הגיע שגריר ארצות-הברית בישראל אל ראש הממשלה בגין כדי להביע את מחאתה של ארצות-הברית על המהלך. בפגישה שנערכה בביתו של בגין הודיע השגריר האמריקני כי נשיא ארצות-הברית רייגן החליט להשעות את ההסכם האסטרטגי בין המדינות – החלטה דרמטית מאין כמוה ביחסים בין המדינות. בגין זעם על דברי השגריר וראה בהם ביטוי לגישה פטרונית, שלפיה ארצות-הברית רואה בישראל מדינת חסות ולא בת-ברית. הוא השיב לשגריר האמריקני כי ישראל רואה את השעיית ההסכם כביטולו. קביעתו של בגין התבססה, לדבריו, על העיקרון שבין ידידים – ובטח בין בעלי ברית – יש לקיים שיח כשווים עם שווים על בסיס הדדיות. אכן, חוק הגולן הוביל לטלטלה ביחסים בין ישראל לארצות-הברית, אך מבחינת ישראל לא הייתה דרך חזרה. כעבור חצי שנה יזם נשיא ארצות-הברית רונלד רייגן את חידוש הדיאלוג האסטרטגי עם ישראל והזמין את בגין לביקור עבודה רשמי בבית הלבן.³⁶

ד. חבל ארץ בהמתנה

שֵׁם הָרִי גּוֹלוֹן, הוֹשֵׁט הַיָּד וְגַע בָּם! – בְּדַמָּהּ בּוֹטַחַת מְצוּיִם: עֶצֶר.
המשוררת **רחל**, כנרת, תרפ"ז 1927.

בתוך כשנתיים
מסיום מלחמת
ששת הימים כבר
הוקמו ברמת הגולן
11 יישובים חדשים
בהנחייתו הישירה
של ראש הממשלה
לוי אשכול

חמישים השנים שחלפו מאז כבשה ישראל את רמת הגולן מעניקות נקודת מבט חשובה לעיסוק בסוגיה של פיתוח הגולן והכללתו הלכה למעשה במדינת ישראל. בחלוף שני דורות אפשר לומר שמדינת ישראל לא השבילה ולא הצליחה להפוך את רמת הגולן לחבל ארץ משגשג ומיושב, ולא נקטה צעדים מהותיים לביסוס שליטתה דה-פקטו באזור על ידי קביעת מציאות התיישבותית בלתי-הפיכה.

עם כיבוש הגולן בקיץ 1967 רבה הייתה ההתלהבות בישראל. חרף קולות שקראו לישראל להציע לסוריה הסכם שלום כולל תמורת נסיגה מהגולן, חדוות ההתיישבות והחלוציות גברה ומתיישבים ראשונים החלו מיישבים את הגולן. היטיב לשורר זאת יובב כץ בשיר שנהפך ברבות הימים לחלק מקאנון השירה הישראלית: "בתי את בוכה או צוחקת":

בתי את בוכה או צוחקת

מילים: יובב כץ
לחן: דוד קריבושי

שקיעות באדום וזריחות בזהב
פוגשות בירוק ובמים.
ובלי תותחים של אויב על ההר
יוריק עוד העמק כפליים.

זורם הירדן, מתפתל כשיכור,
פריחה את העמק נושקת.
ואיש לא יסב את מימיו לאחור,
בתי, את בוכה או צוחקת.
זורם הירדן, בין גדות יעבור,
פריחה את העמק נושקת,
ואיש לא יסב את מימיו לאחור,
בתי, את בוכה או צוחקת.
בתי, את בוכה או צוחקת.

פגז אחרון התפוצץ ושתק,
עטפה הדממה את העמק.
ילדה בגדות יצאה ממקלט,
ואין בתים עוד במשק.
אמא, היה לנו בית ירוק
עם אבא ובובה ושסק.
הבית איננו, ואבא רחוק,
אימי את בוכה או צוחקת.
הביטי למעלה, בתי, אל ההר,
ההר שהיה כמפלצת.
עוד יש תותחים, ילדתי, על ההר,
אך הם מאיימים על דמשק.

הביטי למעלה, בתי, לגולן,
שם יש חיילים, אך להבא -
דגלם בצבעים של כחול ולבן,
בוכה וצוחק שם גם אבא.
יהיה לנו בית ירוק, ילדתי,
עם אבא ובובה ושסק,
ולא עוד אימה, ילדתי, ילדתי,
בתי, את בוכה או צוחקת.

מדינת ישראל הקפידה לשמור על רמת הגולן כמגרש מלחמות פוטנציאלי ולא כחבל ארץ מפותח, מיושב ובלתי נפרד

בתוך כשנתיים מסיום מלחמת ששת הימים כבר הוקמו ברמת הגולן 11 יישובים חדשים בהנחייתו הישירה של ראש הממשלה לוי אשכול, בתמיכה ובמימון ממשלת ישראל ובאמצעות החטיבה להתיישבות של ההסתדרות הציונית העולמית.³⁷ אולם לאחר הקמת היישובים הראשונים ופטירתו של אשכול, "הצטננה" ההתלהבות הממשלתית והגולן הורד למקום נמוך בסדר העדיפות הלאומי, זאת בהשוואה ליחס לו זכו מפעלי ההתיישבות בבקעת הירדן ובסיני. מדינת ישראל הקפידה לשמור על רמת הגולן כמגרש מלחמות פוטנציאלי ולא כחבל ארץ מפותח, מיושב ובלתי נפרד.

תכניות פיתוח

תנופת הפיתוח, שאפיינה את השנתיים הראשונות שלאחר המלחמה, הואטה ונבלמה אף יותר בשנת 1973, על רקע מלחמת יום הכיפורים. חוסר ההחלטיות של מדינת ישראל בנוגע לעתיד הגולן היווה רכיב נוסף שהקשה מאוד על גיוס מתיישבים חדשים. לחצה של ארצות-הברית בימים שאחרי מלחמת יום הכיפורים, והבעת הנכונות מצד ישראל לנסיגה מהגולן כבר בתקופת ממשלת רבין הראשונה – תמורת הסכם שלום מלא עם סוריה – יצרו מציאות של חוסר ודאות שהשפיעה לרעה על האפשרות לפיתוח האזור. בסך הכול, בין 1967 ל-1977 – העשור הראשון לשליטה הישראלית בגולן – הוקמו ברמת הגולן עשרים יישובים חדשים.

החטיבה להתיישבות המשיכה במאמצים להגדלת ההתיישבות בגולן. בשנת 1974 הכינה החטיבה תכנית פיתוח שלפיה בתוך שני עשורים יוקמו בגולן כ-34 יישובים חדשים ובהם אוכלוסייה המונה כ-45 אלף תושבים; 30 אלף מתוכם יתגוררו במרכז עירוני חדש שיוקם וישא את השם "קצרין". כשנה מאוחר יותר החליטה הממשלה לקצר את לוחות הזמנים וקבעה תכנית שאפתנית יותר להשלמת המשימה בתוך 18 חודשים בלבד. בפועל נסוגה ממשלת ישראל מהתכנית השאפתנית והחליטה להסתפק בהקמת ארבעה מאחזים בגולן ובבניית היישוב העירוני קצרין,³⁸ שאכלוסו החל בשנת 1977. בחלוף כמעט ארבעים שנה מונה קצרין כ-7,000 תושבים בלבד.³⁹

המהפך הפוליטי בבחירות 1977 לא השפיע בצורה יוצאת-דופן על היקפי ההתיישבות בגולן. קידום המגעים עם מצרים והנכונות של ישראל לנסיגות בסיני הגבירו את הקולות בציבור לחזק ולשמור על הגולן, אולם גם אז לא הציבה הממשלה את מפעל ההתיישבות בגולן במקום גבוה בסדר העדיפויות הלאומי; המאמץ ההתיישבותי במשך השנים התמקד בעיקר ביהודה ושומרון.

ממשלות ישראל לדורותיהן פטרו את עצמן מפיתוח משמעותי של מרחבי הגולן

לאחר חתימת הסכם השלום עם מצרים בשנת 1979 גבר החשש מנסיגה עתידית של ישראל מרמת הגולן. תושבי הגולן הפעילו לחצים כבדים על נבחרי הציבור ועל ממשלת ישראל כדי למנוע כל מהלך של נסיגה ברמת הגולן, שיהפוך את גורל תושביה לזה של תושבי היישובים בסיני.

בדצמבר 1981 עבר בכנסת חוק הגולן שהחיל על רמת הגולן את החוק והמשפט הישראלי והלכה למעשה סיפח אותה למדינת ישראל. ערב חקיקתו היו ברמת הגולן 28 יישובים כפריים וקצרין, עיר בהתהוות. במלאת 14 שנות שליטה ישראלית ברמת הגולן מנתה האוכלוסייה היהודית בגולן כ-5,700 נפש.

סביר היה לצפות שחקיקת החוק לא תיתפס רק כאירוע פוליטי-משפטי, ושמשלת ישראל בראשות מנחם בגין תשקיע השקעות חורגות ניכרות ברמת הגולן, כדי לעגן את ההחלטה ההיסטורית במציאות בשטח. בפועל נדמה שמדינת ישראל הסתפקה בחקיקת החוק כמעשה הצהרתי בלבד. החוק קיבל תוקף ממשי בשטח; הלכה למעשה ממשלות ישראל לדורותיהן פטרו את עצמן מפיתוח משמעותי של מרחבי הגולן.

בשנת 1982 נעשה ניסיון שני לשנות את פני המציאות בגולן. החטיבה להתיישבות של הסוכנות היהודית הציגה לפני הממשלה את תכנית "רבבותיים" לפיתוח מואץ של הגולן. התכנית שמה לה למטרה להביא לגולן כעשרים אלף תושבים נוספים בתוך כחמש שנים, אך תכניות לחוד ומעשים לחוד: גם עתה לא הוקצו המשאבים הנחוצים למימוש התכנית. בסוף שנת 1983 הואטה מאוד תנופת הפיתוח בגולן והגיעה לכדי עצירה מוחלטת; הבנייה החדשה פסקה ולא הוקמו יישובים חדשים.⁴⁰ בשנת 1987, שנת היעד להשלמת היישום של תכנית רבבותיים, גדלה האוכלוסייה היהודית בגולן רק ב-4,600 תושבים – פחות מ-25% מהתכנון המקורי.⁴¹

מרכז עירוני			יישובים כפריים			שנת יעד	תכנית
אחוזים	ביצוע	תכנית	אחוזים	ביצוע	תכנית		
		אין	50%	4,000	8,000	1982	1
2%	700	30,000	18%	3,500	20,000	1979	2
		אין	50%	2,500	5,000	1977	3
		30,000			16,000	אין	4
20%	5,200	26,000	64%	9,000	14,000	1995	5
58%	4,700	8,100	62%	8,700	14,000	1994	6

מקור: יגאל קיפניס, ההר שהיה כמפלצת, הגולן בין סוריה וישראל ומאגנס גיאופוליטיקה, האוניברסיטה העברית, 2009, "לוח 8.4: האוכלוסייה ביישובים בגולן – התכנון לעומת הביצוע"

דמוגרפיה

על פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, בעשר השנים שחלפו מאז נחקק חוק הגולן בשנת 1981 גדל מספר התושבים היהודים בכ-5,000 בלבד, מספר כמעט זהה לגידול במספר התושבים בעשור שקדם לחקיקת החוק. קצב הגידול של ההתיישבות היהודית בגולן בעשורים העוקבים חושף תמונה עגומה למדי: בעשרים השנים שחלפו בין 1994-2014 גדל מספר התושבים היהודים בגולן בכ-7,000 נפש בלבד – גידול שהוא על סף קצב הגידול הטבעי באוכלוסייה. הלכה למעשה חלה בשנים אלו הקפאה בכל הקשור לצמיחה הדמוגרפית ברמת הגולן, מעבר לגידול הטבעי. מאז חקיקת חוק רמת הגולן לפני 35 שנה, הוקמו ברמת הגולן ארבעה יישובים בלבד.

הפער בין האוכלוסייה הלא יהודית לאוכלוסייה היהודית ברמת הגולן הולך וגדל. כאמור, בשני העשורים שבין 1994 ל-2014 גדלה האוכלוסייה היהודית ברמת הגולן בכ-7,000 נפש – ובה בעת גדלה בה האוכלוסייה הלא יהודית בכ-11 אלף נפש. נכון לשנת 2016 ברמת הגולן חיים כ-50 אלף תושבים, מהם כ-22 אלף יהודים וכ-27 אלף לא יהודים – אין רוב יהודי ברמת הגולן.⁴²

במשך חמישים שנות שליטה ישראלית ברמת הגולן, במשך 36 שנה מאז נחקק חוק רמת הגולן שהחיל עליה את הריבונות הישראלית, מדינת ישראל טרם הצליחה להביא לרוב יהודי ברמת הגולן. זאת, אף שמדובר באזור הנמצא בעדיפות לאומית, ואף שיש לישראל אינטרס אסטרטגי לכאורה להתאים את המציאות בשטח להצהרותיה בדבר היותה של רמת הגולן חלק בלתי-נפרד ממדינת ישראל. בה בעת מיקדה המדינה בשנים אלה מאמצים בהתיישבות ביהודה

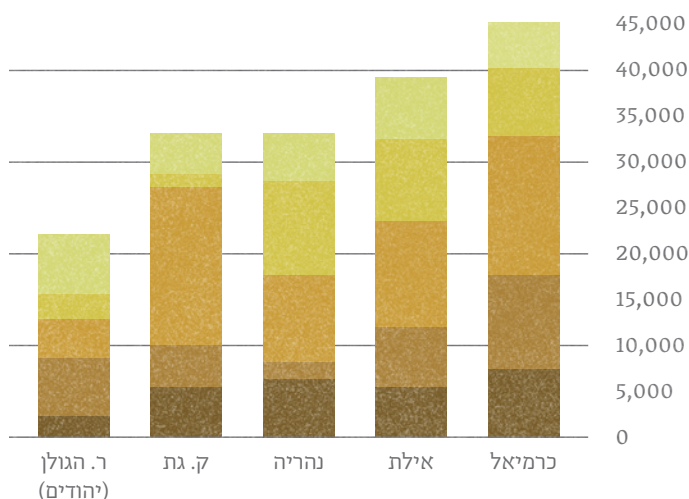
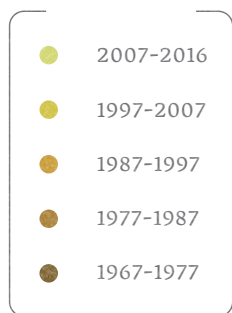
בשטח שנוי במחלוקת, שבו יש לישראל אינטרס אסטרטגי לחזק את נוכחותה, הצליחו ממשלות ישראל במשך כחצי מאה ליישב רק כ-22 אלף איש. מספרים אלה הם תעודת עניות ליכולת הביצוע של משימות אסטרטגיות לאומיות והוכחה למחדל היסטורי מתמשך

ושמרון ובחבל עזה, על אף התנגדות בינלאומית ומחלוקות פנימיות. המספרים מדברים בעד עצמם: מאז 1967 ועד מועד הכתיבה של שורות אלה לא עלה מספר התושבים היהודים ברמת הגולן על מספרם של התושבים הלא היהודים.

לאחר חמישים שנות שליטה ישראלית ביהודה ושומרון הגיע מספר התושבים היהודים ליותר מ-400 אלף (על פני שטח הגדול פי ארבעה בערך מרמת הגולן) – אך ברמת הגולן התיישבו פחות מ-5% ממספר היהודים באיו"ש.

כאשר משווים את קצב גידול ההתיישבות ברמת הגולן בחמישים השנים האחרונות לקצב הגידול בערי פריפריה בישראל, ניכר לעין הפער בין יכולת הביצוע של המדינה בהקמת והרחבת יישובים לבין הזנחת ההתיישבות בגולן. כאמור, בפרק זמן בו יישובה ממשלת ישראל בגולן כ-22 אלף נפש – העיר אילת גדלה בכ-39 אלף נפש; הערים נהריה וקרית גת גדלו, כל אחת, בכ-33 אלף נפש ובדומה לכך גם עפולה וקרית אתא; העיר כרמיאל, שבנייתה החלה בשנת 1964 מתוך מטרה לפתח את ההתיישבות היהודית בגליל, מונה כיום כ-45 אלף איש.⁴³

בשטח שנוי במחלוקת, שבו יש לישראל אינטרס אסטרטגי לחזק את נוכחותה, הצליחו ממשלות ישראל במשך כחצי מאה ליישב רק כ-22 אלף איש. מספרים אלה הם תעודת עניות ליכולת הביצוע של משימות אסטרטגיות לאומיות והוכחה למחדל היסטורי מתמשך.

גידול אוכלוסיה בין השנים 1967-2016

בערי פריפריה המונות כ־50,000 נפש

תעסוקה ונכסים לאומיים

היעדר ההקצאה של משאבים לרמת הגולן בא לידי ביטוי לא רק בכל הנוגע להתיישבות אלא גם לפיתוח התעשייה והתעסוקה. בחצי המאה שבה ישראל שולטת בגולן אי-אפשר להצביע על אף יוזמה ממשלתית לבנייה או להעברה משמעותית של נכסים לאומיים ואסטרטגיים לגולן כגון מוסדות אקדמיים, מכוני מחקר, מפעלי תעשייה רחבי היקף ומרכזי טכנולוגיה. מיזמים מסוג זה יכולים היו לתת מענה תעסוקתי איכותי לתושבי הגולן ולהיות מוקד משיכה לתושבים חדשים רבים. הקמת מיזמים לאומיים בגולן הייתה מעידה על רצון אמיתי להפוך את הגולן לחלק בלתי-נפרד ממדינת ישראל אך, כאמור, קשה להצביע על תכניות מעשיות ומשמעותיות שהוצעו במשך השנים לפיתוח הגולן מבחינת תעסוקה, תעשייה ומחקה. במשך כל השנים נותר הגולן אזור ספר שלא היה שותף לתנופת הפיתוח האדירה שחלה בישראל בחמישים השנים האחרונות, כמו גם מחזור ה-StartUp Nation הישראלי שמגשג בדור האחרון. נדמה כי רשויות המדינה העדיפו לעטוף את חידלון המעש באמצעות טיפוח המותג "ארץ הגולן" כמותג של מרחב כפרי, צימרים ויקבים – ובכך דחקו לשולי סדר היום דיון גאו-אסטרטגי באשר לנחיצות הלאומית לקבוע עובדות בשטח ולשנות אקטיבית את המציאות הדמוגרפית בגולן.

רשויות המדינה
העדיפו לעטוף
את חידלון המעש
באמצעות טיפוח
המותג "ארץ הגולן"
כמותג של מרחב
כפרי, צימרים
ויקבים – ובכך דחקו
לשולי סדר היום
דיון גאו-אסטרטגי
באשר לנחיצות
הלאומית לקבוע
עובדות בשטח
ולשנות אקטיבית את
המציאות הדמוגרפית
בגולן

ישראל הייתה צריכה לקבוע יעד דמוגרפי של אכלוס כמאה אלף מתיישבים בגולן

בצד פיתוח אטי של המרחב הכפרי, לא נתנו ממשלות ישראל את דעתן לפיתוח משמעותי של המרחב העירוני באזור, כחלק מאסטרטגיית היסוד של ישראל לפיזור אוכלוסין, ובשים לב לאינטרסים גאו-פוליטיים וביטחוניים ברמת הגולן. אילו היו נותנות את דעתן כאמור, ישראל הייתה צריכה לקבוע יעד דמוגרפי של אכלוס כמאה אלף מתיישבים בגולן; ראוי היה לתרגם יעד זה לפיתוח תשתיות – הן במרחב הכפרי והן במרחב העירוני ברמת הגולן; ראוי היה לבחון אפשרויות להקמת מוקדים עירוניים נוספים בגולן בצד קצירין – עיר שבעצמה הוזנחה במשך שנים, בלי שמוסדות התכנון הלאומי פעלו להופכה למרכז עירוני משמעותי.

ה. פיקדון תמידי

”אילו היה זה תלוי בי והיה סיכוי לשלום, הייתי אומר להחזיר את השטחים מלבד שניים: ירושלים וגולן.”⁴⁵

דוד בן גוריון, 1970.⁴⁶

מאז כבשה ישראל את רמת הגולן ב-1967 נותרה תלויה באוויר שאלת הנסיגה מהגולן, ובצדה נכונות ישראלית לנסיגה, בין במפורש ובין בקריצת עין. במשך השנים היו ממשלות ישראל, מימין ומשמאל, שותפות לניסיונות להגיע להסדר עם הסורים שכלל נסיגה משטחי רמת הגולן, אך ניסיונות אלה לא צלחו.

ימים ספורים לאחר סיום מלחמת ששת הימים, ב-19 ביוני 1967, קיבלה ממשלת ישראל החלטה הקוראת לשלום עם סוריה ומצרים על בסיס הגבול הבינלאומי ובהתאם לצורכי הביטחון של ישראל.⁴⁷ ישראל הסכימה לנסיגה מרמת הגולן בתנאי שתפורז, אך סוריה דחתה את ההצעה ובעקבות סירובה ביטלה ממשלת ישראל הצעה זו בשנת 1968. עם זאת, ממשלת ישראל קיבלה את החלטה 242 של מועצת הביטחון של האו”ם, שקראה לנסיגה משטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים והכירה בזכות של כל המדינות לחיות בגבולות בטוחים.

לאחר מלחמת יום הכיפורים באוקטובר 1973, כבשה ישראל שטחים מתוך סוריה שנמצאו מזרחית לקו הפסקת האש שנקבע לאחר מלחמת ששת הימים וכונה ”הקו הסגול”. במאי 1974 נחתם הסכם הפרדת הכוחות בין ישראל לסוריה במסגרתו נסוגה ישראל וחזרה אל ”קו הסגול” וכן נקבע אזור חיץ בין שתי המדינות לאורך הצד המזרחי של הקו, בצד הסורי.

מספר חודשים מאוחר יותר, בשנת 1975, קיבל ראש הממשלה רבין מכתב מנשיא ארה"ב ג'רלד פורד ובו הכרה אמריקאית בחשיבות הביטחונית של רמת הגולן לישראל. במכתב פורד נכתב:

"ארה"ב תומכת בעמדה כי הסדר כולל עם סוריה במסגרת הסכם שלום חייב להבטיח את בטחונה של ישראל מפני התקפה מרמת הגולן. עוד תומכת ארה"ב בעמדה כי הסכם שלום צודק ובר קיימא, שהיה ועודנו מטרחה, חייב להיות מוסכם על שני הצדדים. ארה"ב אמנם טרם גיבשה עמדה סופית בשאלת הגבולות אך לכשתעשה כן, היא תעניק משקל גדול לעמדת ישראל לפיה כל הסכם שלום עם סוריה חייב יהיה לכלול הישוארות של ישראל על רמת הגולן".⁴⁸

ב-1977, לאחר ניצחון הליכוד בבחירות, לא השתנתה מדיניותה הרשמית של ישראל בנוגע לרמת הגולן, קרי: נכונות לנסיגה לגבולות בני הגנה במסגרת הסכם שלום מלא. ראש הממשלה, מנחם בגין, ביטא זאת בלשון ברורה:

"ישראל תישאר ברמת הגולן, אולם במסגרת חוזה שלום נהיה מוכנים לסגת מהקו הנוכחי לקו שיהווה [...] גבול של קבע".⁴⁹

על רקע שיחות השלום עם מצרים ונכונותה של ישראל (לראשונה) לסגת באופן מלא משטחים שכבשה, בהתאם לדרישה של מדינה ערבית ובתמורה להסכם שלום, החלו מנהיגים ואנשי ציבור ישראלים – בהם מנחם בגין, משה דיין ועזר ויצמן – לבחון החלה של נוסחת הנסיגה גם בחזית הסורית.

הסכם השלום עם מצרים, שתרגם את העיקרון **"שטחים תמורת שלום"** לעיקרון **"כל השטחים תמורת שלום"**, יצר תקדים היסטורי בנכונות של ישראל לנסיגה מלאה משטח שכבשה תמורת הסכם שלום. הלכה למעשה, מהלך זה יצק תוכן להחלטה 242 של האו"ם, שקראה לנסיגה משטחים כבושים אך לא קבעה כיצד תתבצע הנסיגה ומה היקפה. נסיגת ישראל מסיני קבעה תקדים שלפיו החלטה 242 מכוונת לנסיגה מלאה משטח שנכבש.

**גבולות המנדט
הבריטי, כפי שנקבעו
ושורטטו על ידי קצין
צרפתי וקצין בריטי,
נהפכו להלכה לקו
הגבול הצפוני של
המולדת הנכספת**

גם לאחר חקיקת חוק הגולן – שכזכור החיל את החוק, המשפט והמנהל של המדינה על רמת הגולן – קבע מנחם בגין כי לא נסגרה הדלת למשא ומתן לשלום עם סוריה.⁵⁰ ככלל, יחסה ההיסטורי של תנועת החירות לרמת הגולן לא היה בהיר מלכתחילה. החזון "שתי גדות לירדן" שהופיע בסמלה של התנועה ובפרסומיה קבע את קו הגבול באזור קו המצוקים של רמת הגולן, בדומה לגבולות המנדט הבריטי. תנועת החירות ההיסטורית אמנם קידשה את גבולה המזרחי של ממלכת ירדן הנושק למדבריות עיראק, אך היא לא ראתה לנכון לכלול בחזונה את אזורי ההתיישבות מראשית תנועת הציונות – בגולן ובחורן. אפשר לומר שרמת הגולן ממחישה את השוני המובהק בתפיסת הגבול של "אדמת המולדת" בין שתי התנועות הציוניות בראשית דרכן: תנועת העבודה קידשה את קו הגבול במקום שבו עבר "להב המחרשה", תנועת החירות אימצה את העיקרון שקביעות בינלאומיות הן המכתיבות את גבול המולדת – ולענייננו: גבולות המנדט הבריטי, כפי שנקבעו ושורטטו על ידי קצין צרפתי וקצין בריטי, נהפכו להלכה לקו הגבול הצפוני של המולדת הנכספת. יש לציין כי בעת חקיקת חוק הגולן היה מנחם בגין מודע לשניות זו ובחר "לכיל" את המצפן התנועתי באומרו:

"מובן מאליו שכולנו יודעים שארץ ישראל כללה את רמת הגולן [...] שתי מעצמות קולוניאליות, באופן שרירותי, החליטו שהגבול הצפוני של ארץ ישראל לא יעבור על רמת הגולן, אלא מתחת לרמת הגולן; והעובדה שהן עשו כן, רק מוכיחה שהן עשו זאת בשרירות לב. זו הבחינה ההיסטורית".⁵¹

התייחסות פוליטית בולטת, המשקפת את הסנטימנט הישראלי האמביוולנטי באשר לרמת הגולן, ניכרת בהתנהלותו של ראש הממשלה יצחק רבין. רבין, שהיה דמות "ביטחוניסטית" מרכזית בפוליטיקה הישראלית, ייצג את הסנטימנט הביטחוני של הציבור הישראלי ביחס לגולן. בעצרת לרגל 25 שנה לחידוש ההתיישבות היהודית בגולן, שנערכה במסגרת מסע הבחירות של שנת 1992 – שבועיים טרם בחירתו לראשות הממשלה – הכריז מי שהיה רמטכ"ל מלחמת ששת הימים:

"לא יעלה על הדעת שגם בשלום נרד מרמת הגולן. מי שיעלה על הדעת לרדת מרמת הגולן יפקיר את ביטחון ישראל".

מחויבותה של מפלגת העבודה בראשות רבין לרמת הגולן קיבלה ביטוי גם במצע המפלגה שפורסם בשנה זו לקראת הבחירות:

"ישראל רואה ברמת-הגולן אזור בעל חשיבות רבה לביטחונה, לשלומה ולהבטחת מקורות המים שלה גם לעת שלום. ברמת-הגולן, שעליה הוחל המשפט, השיפוט והמינהל של ישראל, בכל הסכם שלום עם סוריה ובהסדרי הביטחון יימשכו הנוכחות והשליטה ההתיישבותית והצבאית של ישראל. ממשלה בראשות העבודה תתמוך במתיישבי בקעת-הירדן והגולן ובחיזוק ההתיישבות בכל הגולן ובבקעת-הירדן".⁵²

משנבחר לראשות הממשלה שינה רבין את תפיסתו בנוגע לגולן. הדבר בא לידי ביטוי מילולי באמירתו המפורסמת: **"עומק הנסיגה כעומק השלום"**. רבין הביע נכונותו לפשרות תמורת הסכם שלום עם סוריה והגדיר אותן **"ויתורים כואבים"**. משנפתח ערוץ המגעים הרשמי עם הפלסטינים הורה רבין להתקדם בערוץ זה תחת ההנחה שהדבר יעמיד את ישראל בעמדת מיקוח טובה יותר אל מול נשיא סוריה, חאפז אל-אסד. עד מהרה התערערה תפיסה זו, ובעקבות לחץ אמריקני שינה רבין את מדיניותו והחל לקדם שיחות עם סוריה, בד בבד עם הערוץ הפלסטיני. במסגרת זו העבירה ממשלת רבין לסוריה מסר שלפיו החלטה 242 של מועצת הביטחון של האו"ם חלה מבחינתה גם על הגולן. פירוש הדבר הוא יישום של עקרון הנסיגה המלאה בהתאם לנוסחת **"שטחים תמורת שלום"** – כפי שנקבע בהסכם השלום עם מצרים – גם על רמת הגולן, בכפוף להסדרי ביטחון נאותים. בשנת 1994 קיים הרמטכ"ל דאז אהוד ברק שיחות מספר בארה"ב עם ההנהגה האמריקנית בנוגע להסדרי ביטחון עתידיים לאחר נסיגה ישראלית אפשרית מהגולן. בה בעת החל שר המשפטים דוד ליבאי לבדוק את האפשרות לקיום משאל עם בנושא.⁵³ במסגרת המשא ומתן דרשה סוריה מישראל כי תיסוג מכל שטח רמת הגולן שכבשה ב-1967, תחת ההנחה שסוריה אינה מכירה בגבול המנדטורי שנקבע ב-1923 כגבול הבינלאומי בין שתי המדינות. הסורים ביססו את עמדתם זו על פרשנותם להחלטה 242 של מועצת הביטחון של האו"ם.⁵⁴ המשא ומתן בין ישראל לסוריה נמשך גם לאחר רצח רבין ב-1995, בהובלת ממלא מקומו שמעון פרס, אך נפסק עם עלייתו לשלטון של בנימין נתניהו בבחירות של 1996.

האמריקאים אישרו בכתב כי ההבטחה של רבין בעניין הגולן כפיקדון, נעדרת כל מעמד מחייב

בקיץ 1996 ביקש ראש הממשלה בנימין נתניהו מיועצו המדיני דורי גולד לבחון את המעמד של הבטחת רבין לשר החוץ האמריקני וורן כריסטופר, לפיה תשמש רמת הגולן 'פיקדון' קרי: ישראל תיסוג מכל רמת הגולן בתמורה לשלום מלא וסידורי ביטחון עם סוריה (הבטחה שאשרר שמעון פרס, שכיהן כראש הממשלה הזמני לאחר רצח רבין). לאחר התייעצות פנימית ושיחה עם שר החוץ כריסטופר הובהר לצד הישראלי כי בעיני האמריקאים ההבטחה של רבין לא הייתה בעלת כל מעמד רשמי, אלא כזו שנאמרה על-פה והתייחסה לתסריט היפותטי, ולפיכך אינה מחייבת. נתניהו ביקש מהממשל האמריקני הבהרה בכתב שלפיה ישראל אינה כפופה להבטחה של רבין בעניין הגולן; עוד ביקש נתניהו אשרור בכתב של ההתחייבות שניתנה ב'מכתב פורד' לראש הממשלה רבין בשנת 1975 (לאחר מימוש 'הסכם הפרדת הכוחות' בין ישראל לסוריה) לפיו ארה"ב "תעניק משקל גדול לעמדת ישראל לפיה כל הסכם שלום עם סוריה חייב יהיה לכלול הישארות של ישראל על רמת הגולן" (ראו 'מכתב פורד' לעיל). שבועות ספורים לאחר מכן העבירו האמריקנים מסמך ובו אשרור התוכן שב'מכתב פורד', כשהוא חתום על-ידי שר החוץ כריסטופר. יחד עם מסמך זה הגיע גם מסמך נוסף: האמריקאים אישרו בכתב כי ההבטחה של רבין בעניין הגולן כפיקדון, נעדרת כל מעמד מחייב.

חרף מהלכים אלה, ובניגוד למדיניות המוצהרת של מפלגת הליכוד, מינה ראש הממשלה בנימין נתניהו בשנת 1998 את רון לאודר לשמש שליחו החשאי לעניין המשא ומתן עם סוריה. על פי פרסומים בבלי התקשורת, במסגרת מגעים אלה הוצגו מפות ואף הובעה נכונות ישראלית לא רשמית לסגת עד ל"קו המצוקים"⁵⁵.

בשנת 2000 חידש ראש הממשלה אהוד ברק את המגעים לנסיגה מהגולן ביתר שאת. בשיא המגעים נפגש ברק בחסות נשיא ארצות-הברית ביל קלינטון עם שר החוץ הסורי פרוק א-שרע, במסגרת ועידת שפרדסטאון בארצות-הברית. המגעים והוועידה הסתיימו ללא תוצאות לאחר שהסורים עמדו על חזרת ישראל לקו הגבול שהיה בתוקף עד פרוץ מלחמת ששת הימים, והיה מאפשר לסורים גישה לכנרת, ואילו ישראל מצידה, דרשה להסתמך על קו הגבול הבינלאומי.

רמת הגולן הושארה במשך חמישים שנה כפיקדון תלוי באוויר – למקרה שעבור "התמורה הנכונה" תגמיש ישראל את עמדותיה ותשרטט מחדש את גבולות ריבונותה

בשנת 2008 ניהל ראש הממשלה אהוד אולמרט מגעים עם הנשיא אסד, בתיווך טורקי, בנוגע לנסיגה מהגולן. אולמרט הסכים לנסיגה אך המגעים לא הבשילו. בנובמבר 2016, תיאר ארדואן את הבשלת המשא המתן וההסכמות לנסיגה ישראלית מרמת הגולן שנבלמה, לדבריו, עקב מבצע "עופרת יצוקה" ובהמשך – בעקבות התפטרותו של אולמרט בשל החשדות לפלילים נגדו:

"בתקופת אהוד אולמרט הגענו למצב שסיימנו הכל והגענו לחתימה על הסכמים בין סוריה לבין ישראל כשאני הייתי המתווך. הגענו לנקודה הזו, היינו רק צריכים לתקן דברים אחרונים וכמעט הגענו למעמד של חתימה על הסכם, כשבצד השני היה אהוד אולמרט. אנחנו היינו הצד שייצג את אסד [...] כבר הגענו למצב ששני הצדדים מרוויחים והגענו לקונצנזוס אבל ברגע האחרון, פלסטין ועזה הופצצו (מבצע "עופרת יצוקה" – צ.ה, א.צ), כמעט השלמנו את ההסכם וסגרנו את העסקה ושם סופגים הפצצות. בזמן שמתגבש הסכם בין סוריה וישראל לגבי הגולן. בצד השני מתחילות הפצצות, אנחנו אומרים "כמה חבל!". פה היינו אמורים להמשיך את העבודה עם סוריה, אבל לא יכולנו להגיע לתוצאה ואהוד אולמרט נותר בחוץ והוא חדל להנהיג".⁵⁶

פרסומים בתקשורת מעידים שגם בכהונתו השנייה ניהל בנימין נתניהו מגעים חשאיים על עתיד הגולן. באוקטובר 2015 פרסם פרידריך הוף, שהיה שליחו ויועצו של הנשיא אובמה למזרח התיכון לענייני סוריה ולבנון, עדות אישית נדירה. לדבריו, בשנים 2010-2011 שימש מתווך בין ישראל לסוריה כשעל הפרק נסיגה ישראלית מרמת הגולן.⁵⁷ הוף סיפר כי בפברואר 2011 נפגש עם נשיא סוריה באשר אל-אסד, וזה האחרון נתן את הסכמתו לנתק את כל מערכות היחסים האנטי-ישראליות עם איראן, חיזבאללה וחמאס, וכן להימנע מלתקוף ולאיים על ישראל – כל זאת בתמורה לנסיגה ישראלית מלאה מרמת הגולן. לדברי הוף, ראש הממשלה נתניהו לא אהב את הרעיון אך הבין כי טמונה בו אפשרות לנתק את סוריה מהציר האיראני ועל כן הסכים לשלם עבור כך בנסיגה. לדברי הוף, מלחמת האזרחים בסוריה קטעה את המגעים בטרם הוכרע עומק הנסיגה.

בנובמבר 2015, כארבע שנים לאחר פרוץ מלחמת האזרחים בסוריה והתפרקותה של המדינה הסורית הלכה למעשה, פורסם בעיתון 'הארץ' כי במהלך פגישה שנערכה באותו חודש בין נתניהו לאובמה ביקש נתניהו לבחון מחדש את יחסה של ארצות-הברית להכרה

קריסתה של סוריה במלחמת האזרחים מאפשרת ניסוח מחדש של אסטרטגיה לאומית לרמת הגולן

בריבונות ישראל ברמת הגולן, אך הנשיא אובמה לא הגיב לדברים ולא התקיים דיון משמעותי בנושא.⁵⁸ באפריל 2016 התכנסה ממשלת ישראל לישיבה מיוחדת ברמת הגולן; במעמדה הצהיר ראש הממשלה בנימין נתניהו:

”בחרתי לקיים את ישיבת הממשלה החגיגית ברמת הגולן כדי להעביר מסר ברור: רמת הגולן תישאר לעד בידי ישראל. ישראל לעולם לא תרד מרמת הגולן’ [...] אני מסופק אם סוריה תחזור אי-פעם להיות מה שהייתה. יש בה מיעוטים נרדפים כמו הנוצרים, הדרוזים והכורדים, שנלחמים בצדק על עתידם ועל ביטחונם. ומנגד, יש בה גורמי טרור, ובראשם דאע”ש, איראן וחיזבאללה וגורמי טרור אחרים, שרוצים להשליט על סוריה ועל האזור את האסלאם הקיצוני וממנה להמשיך להשליט אותו על שאר העולם.”

באותו חודש נפגש נתניהו עם נשיא רוסיה פוטין והבהיר לו כי אין לישראל כוונה לחזור לימים שבהם יישובים ישראלים היו נתונים לאיומים ממרומי הגולן ועל כן – עם הסדר או בלי הסדר – רמת הגולן תישאר תחת ריבונות ישראלית.⁵⁹

בפגישת העבודה הראשונה של נתניהו עם הנשיא טראמפ, שנערכה בבית הלבן בפברואר 2017, ביקש נתניהו מטראמפ כי ארצות-הברית תכיר בסיפוח רמת הגולן למדינת ישראל. נתניהו ציין כי “נשיא ארה”ב לא הגיב בתדהמה לבקשה זו.”⁶⁰ כשבועיים מאוחר יותר, במהלך ביקור באוסטרליה, בנאום לפני הקהילה היהודית של סידני, אמר נתניהו כי “הגולן לא יוחזר לסוריה ותמיד יהיה חלק ממדינת ישראל.”⁶¹

ההיסטוריה הארוכה של נכונות מצד ממשלות ישראל מימין ומשמאל לנסיגה ברמת הגולן, או מרמת הגולן, מבססת את המסקנה שלמרות חקיקת חוק הגולן וקיום התיישבות, רמת הגולן הושארה במשך חמישים שנה כפיקדון תלוי באוויר – למקרה שעבור “התמורה הנכונה” תגמיש ישראל את עמדותיה ותשרטט מחדש את גבולות ריבונותה. נדמה שקריסתה של סוריה במלחמת האזרחים שפרצה בתחילת 2011 יצרה לראשונה “הדממה” של רעיונות הנסיגה (אך לא את התכנותה), ומאפשרת ניסוח מחדש של אסטרטגיה לאומית לרמת הגולן.

למרבה הצער, בחלוף יותר משש שנות לחימה ועל סף סיום פרק שפיכות הדמים במלחמת האזרחים בסוריה, טרם נערך בישראל חשבון נפש פוליטי או דיון פומבי באשר לקונספציית הנסיגה מהגולן ולתפיסה שהנחתה את ישראל במשך השנים בכל הקשור לאפשרות של הסדר עם סוריה ומשמעויותיו הביטחוניות והאחרות.

**בחלוף יותר משש
שנות לחימה ועל סף
סיום פרק שפיכות
הדמים במלחמת
האזרחים בסוריה,
טרם נערך בישראל
חשבון נפש פוליטי
או דיון פומבי באשר
לקונספציית הנסיגה
מהגולן**

1. היבטים ביטחוניים ומשפטיים

”רמת הגולן הוא אזור אסטרטגי עבור מדינת ישראל. זה אינו אזור שנוי במחלוקת”⁶².

דיוויד פרידמן, שגריר ארה”כ בישראל בשימוע לקראת מינוי לשגריר, בפני הסנאט האמריקני (פברואר, 2017).

רכישת ריבונות בשטח באמצעות כיבושו אינה פרקטיקה מקובלת בדין הבינלאומי הנוהג שלאחר מלחמת העולם השנייה. עצם הכיבוש אינו מקנה לכובש ריבונות בשטח הנכבש ואין זה משנה מבחינת הדין הבינלאומי אם הכיבוש בוצע כמהלך תוקפני או במסגרת הגנה עצמית.

משחר ההיסטוריה נקבעה הריבונות על שטחים באמצעות כיבושים נרחבים. קו פרשת המים ביחס של הדין הבינלאומי לכיבוש עובר במלחמת העולם השנייה ובחתימה של מגילת האומות המאוחדות בשנת 1945. ככלל, מאותה עת והלאה הדין הבינלאומי אינו מכיר עוד ברכישת ריבונות כתוצאה של כיבוש.

עם זאת, יש במשפט הבינלאומי גם גישות הסובלות פרשנות קונסטרוקטיבית המאפשרת לגשר בין עקרונות משפטיים תאורטיים לבין עקרונות יסוד אחרים. לדעת נשיא בית הדין הבינלאומי לשעבר, השופט סטפן שוויבל, מדינה יכולה לכבוש שטח לשם הגנה עצמית כל עוד שטח זה הכרחי להגנתה.⁶³ לדבריו, נסיגה מהשטח תתבקש רק אם וכאשר אפשר יהיה להבטיח כי האיום שבגיננו נכבש השטח לא יתחדש. במילים אחרות, כל עוד נשקף איום למדינה הכובשת עקב החזרת השטח למדינה שממנה נכבש – קרי: כל עוד יש חשש שהשטח יחזור לשמש מקור איום – המדינה הכובשת רשאית להמשיך ולהחזיק בו מטעמים של הגנה עצמית.

במשך כעשרים שנות שליטתה בגולן, אפשרה סוריה, כמדינה תומכת טרור, לארגוני טרור להשתמש ברמת הגולן כבסיס לייצוא ולהפעלת טרור נגד ישראל

מדינת ישראל כבשה את רמת הגולן מידי סוריה לאחר שנים של התקפות בלתי-פוסקות על היישובים הסובבים את הכנרת ועל אלה הסמוכים לגבול. רמת הגולן, כנקודת שליטה אסטרטגית הייתה במשך שנים אזור שממנו איימו הסורים תדיר על מדינת ישראל ועל אתרים בעלי חשיבות אסטרטגית כמו נמל חיפה. הם אף פעלו במכוון להטיה של מקורות המים בגולן, מתוך כוונה לשבש ולשלול מישראל משאב המהווה צורך קיומי לתושבים ולחקלאות בישראל. יתרה מזו: במשך כעשרים שנות שליטתה בגולן אפשרה סוריה, כמדינה תומכת טרור, לארגוני טרור להשתמש ברמת הגולן כבסיס לייצוא ולהפעלת טרור נגד ישראל. כיבוש רמת הגולן על ידי ישראל נעשה כצעד של הגנה עצמית, שבא להבטיח את ביטחונם של מדינת ישראל ותושביה וכדי להסיר איום קיומי משמעותי.

אמנם, אבדן רמת הגולן פגע בעקרון השלמות הטריטוריאלית של סוריה, אך בהיקף זניח יחסית. השטח שכבשה ישראל ברמת הגולן אינו עולה על **אחוז אחד** מהטריטוריה סורית. לשם השוואה, חבל אלכסנדרטה – הנתון במחלוקת בין סוריה לטורקיה – גדול כמעט פי שלושה משטח רמת הגולן.

למרות העובדה שמדינת ישראל כבשה את הגולן במלחמת מגן ונאלצה להילחם שלוש מלחמות קיום ב-25 שנותיה הראשונות, שבכולן הייתה סוריה אחת מהמדינות התוקפות, בחר ארגון האומות המאוחדות להתמקד בגינוי שליטתה של ישראל בגולן ובה בלבד. ארגון האומות המאוחדות על מוסדותיו הוציא מתחת ידיו 235 החלטות היוצאות נגד השליטה הישראלית ברמת הגולן ובשטחי יהודה ושומרון, מתוכן 76 החלטות ספציפיות נגד שליטה ישראלית בגולן – ממוצע של כשבע החלטות בשנה, ב-35 השנים האחרונות.⁶⁴ מקרי כיבוש אחרים בעולם כגון אלה שהיו במזרח טימור (שכיום היא כבר מדינה עצמאית), בסהרה המערבית, בצפון קפריסין, בנגורנו-קרבאך, באבחזיה ומקרים נוספים, רובם בעלי מאפיינים זהים ובעלי צידוקים חלשים בהרבה מאלה העומדים לישראל בעניין הגולן, לא קיבלו יחס דומה. חוסר העקביות של מוסדות האו"ם והדין הבינלאומי בכל הנוגע לגינוי השליטה של ישראל בגולן משתקפת גם בשימוש הנעשה בסעיף 49(6) לאמנת ז'נבה הרביעית, האוסר על העברת אוכלוסייה של המדינה הכובשת לשטח שכבשה. בכל המקרים שנמנו לעיל העבירו המדינות הכובשות לשטח הכבוש היקפים ניכרים של אזרחים, גם באמצעות מתן תמריצים. בשום מקרה לא נטען כי פעולות אלה עומדות בניגוד לסעיף 49(6) לאמנת ז'נבה הרביעית – זולת נגד ישראל.⁶⁵ בשנים האחרונות אף החל חרם על סחורה המיוצרת ברמת הגולן, ובחלק ממדינות אירופה החלו

בשנים האחרונות אף החל חרם על סחורה המיוצרת ברמת הגולן, ובחלק ממדינות אירופה החלו לסמן מוצרים המיוצרים ברמת הגולן

הקונפליקט האתני המתרחש בשבע השנים האחרונות בסוריה ובעיראק טען את האזור במטעני שנאה ועוינות שמבטיחים כי ישררו באזור חוסר ודאות וחוסר יציבות עוד כחצי מאה לפחות

לסמן מוצרים המיוצרים ברמת הגולן. מדובר במקרה שאין לו אחריות במאפייניו ובעוצמתו בהשוואה למקרי כיבוש אחרים.⁶⁶

קריסתה של המדינה הסורית והמתרחש בסוריה ובעיראק בשש השנים האחרונות יוצרים כיום איום ביטחוני אסטרטגי נוסף. עקרון ההגנה העצמית, שבו מצדיקה ישראל את אחיזתה בגולן, אינו רק צופה פני עבר כפי שפורט לעיל אלא – וביתר שאת – חל כלפי העתיד. אם בוחנים את היקף הנזק, הנפגעים וההרוגים בסוריה ובעיראק בשנים אלה, עולה כי האזור סובל כיום מקטסטרופה הדומה בממדיה לנזק הנגרם משימוש בנשק גרעיני. מאות אלפי הרוגים, מיליוני פליטים, ערים שחלקים גדולים מהן נמחקו מעל האדמה והתפרצויות שנאה שעשורים רבים יעברו בטרם תחל לדעוך. המלחמה בסוריה והעימותים האתניים הקשים ריסקו את רקמת החברה הסורית (שספק אם הייתה מלוכדת ומגובשת קודם לכן). על פי הערכות, עד אמצע שנת 2016, בתום חמש שנות מלחמה, עמד מספר ההרוגים בקרבות בסוריה על כחצי מיליון נפש. כעשרה מיליון סורים – כמחצית מאוכלוסיית המדינה – איבדו את בתיהם; כשמונה מיליון מהם נהפכו לפליטים מחוץ לגבולות ארצם. 75% מהמשק הסורי, מהתשתית המשקית והכלכלית של סוריה, חרבו או הושמדו במהלך הקרבות.⁶⁷

הקונפליקט האתני המתרחש בשבע השנים האחרונות בסוריה ובעיראק טען את האזור במטעני שנאה ועוינות שמבטיחים כי ישררו באזור חוסר ודאות וחוסר יציבות עוד כחצי מאה לפחות. האבדות בנפש וההשפלות הקולקטיביות במעגל המשפחתי, החמולתי והשבטי, וכן הקרע האתני והאיבה הדתית – ריסקו כולם כל מסד לחיים משותפים. מדובר באירועים משמעותיים עד כדי כך שקשה לראות כי מאמצים דיפלומטיים, רציניים ככל שיהיו, יוכלו לרפא את תוצאות הסכסוך. אלו יבואו לידי ביטוי באיבה, בתחושות נקם ובתסכול למשך שנים רבות. אין מדובר רק באירועים פנים-סוריים כי אם באירועים בעלי השלכות ביטחוניות מהותיות על מדינת ישראל: חוסר יציבות מובנה באזור מגדיל את הסיכונים להתפרצויות חוזרות ונשנות בהמשך. דומה הדבר לאזור עליו שורת עננה של נשורת רדיואקטיבית שסכנותיה רלוונטיות לדורות.

המחשבה שאפשר יהיה לגשר על הסכסוך הדתי-שבטי עצום הממדים שחווה המזרח התיכון באמצעות תהליך פיוס מזורז היא משאלת לב שאינה מתכתבת עם המציאות באזור ותהיה בגדר מיטת סדום. ההיסטוריה רצופה דוגמאות לסכסוכים קשים שהסתיימו בתהליכי פיוס לא אופטימליים, שגרמו בהמשך להתפרצות נוספת

ישראל צריכה להסיר מסדר היום הפנימי והבינלאומי כל אפשרות לנסיגה מרמת הגולן. עתיד האזור בעשורים הקרובים נגזר לרעשי אדמה גאו-פוליטיים חוזרים ונשנים מדובר בתהליך ארוך ואי-אפשר לזרז אותו באמצעים מלאכותיים

של הסכסוך, לעתים אף בעוצמה חזקה ואלימה יותר. הסדרי הפיוס השלום שאחרי מלחמת העולם הראשונה, שהיו תשתית למלחמת העולם השנייה, הם דוגמה טובה לכך.

ישראל צריכה להסיר מסדר היום הפנימי והבינלאומי כל אפשרות לנסיגה מרמת הגולן. עתיד האזור בעשורים הקרובים נגזר לרעשי אדמה גאו-פוליטיים חוזרים ונשנים שאט-אט יעצבו אותו מחדש. מדובר בתהליך ארוך המושפע, בין היתר, מקרבות על אזורי שליטה וממאבקים תרבותיים, דתיים ואתניים, ואי-אפשר לזרז אותו באמצעים מלאכותיים.

המלחמה הקשה בסוריה ובעיראק יצרה מציאות חדשה בגבול הצפוני של ישראל - מדי פרקי זמן קצרים ישראל מוצאת את עצמה מתמודדת עם האיומים הנשקפים מארגוני טרור מתחלפים מעבר לגבול. חזרת שליטתו המסתמנת של אסד לאזורים שונים בסוריה נשענת על כידונים איראנים ורוסים; הברית האירנו-אסדית אינה ברית טבעית לרובה של האוכלוסייה בסוריה ואיתנותה לאורך זמן מוטלת בספק. בעשורים הקרובים, כשלהבות העימות האתני בסוריה ובעיראק תמשכנה לבעור, מעל ומתחת לפני השטח, יימשך חוסר הוודאות. בשונה מהעימות הטריטוריאלי שחוותה אירופה בשתי מלחמת העולם, המלחמה בסוריה ובעיראק היא עימות עממי המציב לישראל אתגרים ביטחוניים שאינם דומים לאתגרים הצבאיים העולים מעימותים בין מדינות עוינות; על כן המודל ההסכמי המסורתי איננו רלוונטי לחוליים המזרח-תיכוניים במאה העשרים ואחת. רק הזמן יוכל לרפא פצעים אלה, אם בכלל.

אשר על כן, כל נסיגה ישראלית מרמת הגולן תגדיל את האיום הנשקף למדינת ישראל בשל חוסר היציבות המובנה בחזיתה הצפונית. להמשך השליטה הישראלית ברמת הגולן יש גם טעם מובהק של הגנה עצמית, במובן העמוק של המונח.

ז. יחסה של ישראל לדרוזים בגולן

”התושבים (הדרוזים) ברמת הגולן חיים טוב מאוד, ומי שלא מאמין לכך מוזמן לבוא ולבקר ולראות את מה שקורה כאן.”

דולאן אבו סאלח, ראש מועצת מג'דל שאמס, בריאיון לעיתון ”מקור ראשון” (יולי, 2016).

**הנכונות הפוליטית
לסגת מהרמה,
כמו גם התמיכה
של חלקים בציבור
הישראלי (בתקופות
שונות) בנסיגה
מהגולן, חידדה אצל
הדרוזים את התחושה
שהשליטה של ישראל
בגולן קצובה בזמן**

בגולן חיים כיום כ-27 אלף דרוזים,⁶⁸ היושבים בארבעה יישובים בצפון הגולן: מסעדה, מג'דל שמש, בוקעאתא ועין קניה. כיבוש הגולן על ידי ישראל בשנת 1967 הביא עמו קבלת אחריות ושליטה על האוכלוסייה הדרוזית היושבת בחלקו הצפוני של הגולן.

עם החלת החוק הישראלי בגולן הציעה ישראל לדרוזים לקבל תעודות זהות ישראליות ולהפוך אזרחים שווי זכויות בישראל. הדרוזים קיבלו ההצעה ברגשות מעורבים – בין הרצון להיות נאמנים לישראל וליהנות מזכויות אזרח כמקובל בישראל, לבין החשש מהשלטון הסורי, שבתסריט של נסיגה ישראלית מהגולן עלול לנקום בהם על חוסר הנאמנות.

השנים הראשונות לנוכחות הישראלית ברמת הגולן התאפיינו בהקמת יישובים, בפיתוח תשתיות, ביצירת פתרונות תעסוקה, בהקמת מפעלי תעשייה ובהקמה של מבני ציבור ומוסדות דת, חינוך ותרבות. תנופת פיתוח זו כללה גם את היישובים הדרוזיים, שנהנו מפיתוח התשתיות, מהשיפור באיכות החיים וממעבר מחיים ב”מדינה מתפתחת” לחיים ב”מדינה מפותחת”. בחינת ההתנהלות של מדינת ישראל במשך השנים בכל הנוגע להמשך שליטתה ברמת הגולן מסבירה את הקושי והחשש של האוכלוסייה הדרוזית בגולן להשתלב במדינת ישראל. נכונותה של ישראל לסגת מרמת הגולן והיעדר מדיניות ארוכת-טווח לביסוס ריבונות ישראלית בגולן אינם מעודדים בלשון המעטה את תושבי הרמה הדרוזים לקבל החלטה להצטרף לחברה הישראלית. הנכונות הפוליטית לסגת מהרמה, כמו

השליטה הישראלית ברמת הגולן אינה טומנת בחובה ”שליטה על עם אחר”, ושיח זכויות האדם התופס מקום מרכזי בכל הקשור ליהודה ושומרון אינו רלוונטי לה

גם התמיכה של חלקים בציבור הישראלי (בתקופות שונות) בנסיגה מהגולן, חידדה אצל הדרוזים את התחושה שהשליטה של ישראל בגולן קצובה בזמן והגבירה את החשש מפעולות נקם מצד המשטר הסורי ביום שאחרי נסיגה ישראלית מהגולן. מציאות זו לא אפשרה לדרוזים החיים בגולן לתמוך פומבית בישראל. יתרה מזו: היה עליהם להפגין התנגדות פעילה להמשך השליטה הישראלית. לרוב הדרוזים החיים ברמת הגולן יש קשרי משפחה בסוריה, כך שתמיכה גלויה בישראל והיעדר תמיכה גלויה בסוריה הייתה עלולה לסכן גם את קרוביהם.

בשנים האחרונות מתפתחת בקרב האוכלוסייה הדרוזית בגולן מגמה הפוכה. מלחמת האזרחים בסוריה הובילה לזינוק ניכר במספר הדרוזים תושבי הגולן שפנו לקבלת אזרחות ישראלית. מנתוני מרשם האוכלוסין וההגירה של מדינת ישראל עולה כי בשנת 2010 התאזרחו שני דרוזים בלבד; בשנת 2015 זינק המספר והוא מוערך בכמאה מתאזרחים חדשים. מינואר עד יוני 2016 השלימו את תהליך ההתאזרחות 83 תושבים דרוזים החיים בגולן.⁶⁹ אמנם מדובר באחוז קטן מהאוכלוסייה הדרוזית בגולן, אך אי-אפשר להתעלם מהמגמה המסתמנת. חשוב לציין כי לישראל יש אינטרס אסטרטגי לעודד מגמה זו ולהרחיבה.

קיומה של אוכלוסייה דרוזית בהיקף קטן יחסית, והעובדה שישראל מוכנה להעניק לתושבי הרמה הדרוזים אזרחות ישראלית מלאה ושוויון זכויות מוחלט, מבדלים את הדיון על רמת הגולן מהדיון המתקיים זה חצי מאה על השפעות הכיבוש הישראלי ביהודה ושומרון ועל משמעויותיו עבור האוכלוסייה המקומית והחברה הישראלית.

השליטה הישראלית ברמת הגולן אינה טומנת בחובה ”שליטה על עם אחר”, ושיח זכויות האדם התופס מקום מרכזי בכל הקשור ליהודה ושומרון אינו רלוונטי לה. סוריה – אם בכלל תמשיך ותתקיים כמדינה אחת – לא תהיה כפי שהייתה. ל-27 אלף תושבי הגולן הדרוזים אשר יכולים לקבל אזרחות בדמוקרטיה היחידה במזרח התיכון, האלטרנטיבה הסורית מעולם לא נראתה הזויה יותר.

ישראל ניצבת בפני חלון הזדמנויות היסטורי למיסוד של מערכת יחסים תקינה עם אוכלוסיית הגולן הדרוזית. אסור למסד הישראלי להחמיץ שוב את ההזדמנות.

בשולי הדברים נציין כי הפער העצום בין מצבם של הדרוזים ברמת הגולן מול מצבם של הדרוזים בסוריה אינו בא לידי ביטוי בהתייחסות האו"ם למציאות באזור. גם בעיצומה של מלחמה עקובה מדם שגבתה מאות אלפי קורבנות, מצא האו"ם לנכון להמשיך ולגנות דווקא את היחס הישראלי לתושבים הדרוזים בגולן. כך למשל, בהודעה שפרסמה העצרת הכללית של האו"ם בדצמבר 2016 קראה העצרת למדינת ישראל –

"לחדול מלכפות אזרחות ישראלית ותעודות זהות ישראליות על האזרחים הסורים בגולן הסורי הכבוש, ומצעדי הדיכוי כנגד האוכלוסייה הכבושה בגולן הסורי".⁷⁰

ח. ריבונות ישראלית: עובדה מוגמרת

”הגולן לעולם לא יוחזר לסוריה, הוא תמיד יהיה חלק ממדינת ישראל”.

בנימין נתניהו בנאום לפני הקהילה היהודית בסידיני, אוסטרליה (פברואר, 2017).

הדין הבינלאומי עשוי לייחס משקל של ממש לתקופת השליטה באזור כבוש בהקשר לרכישת ריבונות מכוח התיישנות.⁷¹ שליטתה של סוריה בגולן הסתכמה בכ-21 שנים, ואילו השליטה הישראלית בו משתרעת על כחצי מאה, בלא שהייתה לכך התנגדות ממשית באמצעים לוחמתיים (להוציא מלחמת יום הכיפורים ב-1973). רכישת ריבונות מכוח התיישנות מוכרת על ידי הדין הבינלאומי⁷² והיא יכולה להוות טיעון רלוונטי מנקודת מבט ישראלית באשר לטענותיה על השטח.

לכאורה יש להתיישנות המצב בגולן שני פנים: לא רק השליטה הישראלית האפקטיבית בשטח רלוונטית לדיון אלא גם התנהלות בפועל של סוריה והמאמצים שנקטה להשבת השטח באמצעות משא ומתן. במשך חמישה עשורים סירבה סוריה לכל מודל של נסיגה ישראלית מהגולן, בין חלקית ובין מלאה. סירוב מתמשך זה מערער את הזכות להמשיך ולטעון לזכויות ברמת הגולן.

טיעון זה עלה גם מפיו של מנחם בגין ערב חקיקת חוק הגולן, כשחזר בפני השרים על דברי שר המשפטים, משה ניסים, שנאמר מעל במת הכנסת ב-24 בדצמבר 1980:

”קיים הסכם מסגרת לשלום במזרח התיכון, הוא הסכם קמפ-דייוויד, ועל סוריה יהיה להתייצב בפני השאלה האם היא רוצה במשא-ומתן לשלום, או שהיא רוצה להמשיך במצב של מלחמה. מבחינתה של ישראל, האופציה של משא-ומתן בינינו לבין סוריה פתוחה.

אך על סוריה לדעת, שלא לאורך ימים תוכל ישראל להמתין, ותבוא השעה – כך אמר שר המשפטים בשם הממשלה לפני שנה, באוזני הכנסת, באוזני הסורים, באוזני כל אומות העולם – 'ותבוא השעה שעל ישראל יהיה לקבל החלטות חד-משמעיות בנושא הריבונות על רמת-הגולן'.⁷³

רמת הגולן כבר אינה פיקדון; היא חלק בלתי נפרד מההוויה הישראלית ומההקשר הנופי הייחודי של מדינת ישראל במרוצת השנים, דווקא ההתיישנות – במובנה העממי והלאומי – הפכה את רמת הגולן לחלק מתבנית נוף המולדת הישראלית

צירוף פרק הזמן שבו ישראל שולטת ברמת הגולן עם עובדת החלת החוק כלפי כולי עלמא יוצר מציאות שאינה רק חוקית או פוליטית אלא גם חברתית ותרבותית. סוגיית ההתיישנות היא עניין מהותי ולא טכני; היא אינה מרחפת רק בחלל הדיון המשפטי. השבת המצב לקדמותו מוגבלת ותחומה בזמן גם בהקשר המשפטי – אולם גם בכל הקשור לצמיחתו של אתוס לאומי, וביסוסה של איתנות חברתית וזהות תרבותית. משך השליטה בשטח ורכיב ההתיישנות יוצרים הסכם בלתי-כתוב בין המדינה לאזרחיה בכל הקשור לזניחת האפשרות לשינוי המצב ברמת הגולן מיסודו.

התצרף התרבותי והחוסן הלאומי נשענים על אתוסים לאומיים, והגולן הוא אחד מהם. בחמישים השנים האחרונות נהפכה רמת הגולן לחלק מהמרחב הישראלי, והפולמוס באשר לרמת הגולן בשיח הישראלי שונה באופן כמעט מוחלט ממחלוקות פוליטיות אחרות העוסקות ב"שאלת השטחים". רמת הגולן כבר אינה פיקדון; היא חלק בלתי נפרד מההוויה הישראלית ומההקשר הנופי הייחודי של מדינת ישראל. היותה חבל מתויר ותרומתה לאספקת המים ולתנובת הארץ (יינות, תפוחים) הפכו אותה לרכיב גיאוגרפי המהווה חלק ממרכיבי הזהות הלאומית. במרוצת השנים, דווקא ההתיישנות – במובנה העממי והלאומי – הפכה את רמת הגולן לחלק מתבנית נוף המולדת הישראלית.

החלטת ישראל לספח את רמת הגולן ולהחיל עליה את הריבונות אינה רק בעלת משמעות חוקית אלא גם תרבותית וחברתית. מדובר בהודאה ובהכרה, קבל עם ועדה (בראש ובראשונה כלפי פנים), שהגולן הוא חלק מהמרחב הישראלי. הסיפוח ביסס נרטיב לאומי המיוחס למקטע הגאוגרפי בהיותו חלק ממרחב ההתפתחות של התרבות היהודית מאז תקופת המקרא, עובר להווה ופניו צופות פני עתיד. כיום חיים ברמת הגולן בני הדור הרביעי להתיישבות היהודית; הם אינם "אורחים נוטים ללון": שורשיהם הנתועים בקרקע עמוקים ומשמעותיים. שם ביתם, אל מול כנרת.

**לאחר כחמישים
שנות שליטה
ישראלית בגולן
נסתם הגולל על
האפשרות להשיב
את הגלגל לאחור
בכל הנוגע לריבונות
הישראלית בגולן**

לאפשרות לפנות שטח הנשלט זה חמישים שנה אין השלכות רק ברמה האסטרטגית והביטחונית. להתמשכות השליטה הארעית במשך זמן כה רב יש מחירים חברתיים ותרבותיים עמוקים. אי-אפשר לטפח אתוס של מרחב מדינתי קיומי, לחבר אליו את האוכלוסייה הישראלית – ובד בבד להמשיך ולשמור את אפשרות הנסיגה. חוסר הוודאות באשר לגבולות של מרחב הריבונות הישראלי מבסס תחושת ארעיות קולקטיבית וגורר עמו מחירים גם בכל הקשור לביסוס סולידריות, לקיום מטרות משותפות ולמחויבות היסוד של המדינה מול אזרחיה. הדברים נכונים הן בהקשר של החוסן הלאומי הקולקטיבי והן בהקשר הפרטי של ביטחון אישי וקנייני. לאחר כחמישים שנות שליטה ישראלית בגולן נסתם הגולל על האפשרות להשיב את הגלגל לאחור בכל הנוגע לריבונות הישראלית בגולן.

ט. פיצול סוריה: שיקוף מציאות אתנית בצד אינטרס ביטחוני גאו-אסטרטגי

”ולקיבוץ גונן בגליל העליון המזרחי מלאו חמש שנים. תאריך צנוע ומועט; חמש שנים בלבד. אולם השנים האלו רצופות מאמצי גוף ונפש, יכולת התגוננות והרתעה, נכונות ומסירות לחיות בצל הגבול הסורי. גונן הוא יישוב-ספר, הדרוך תמיד להתגונן ולהלום חזרה. יישובי ספר מעין זה הם חוליות-העוז בחגורת הביטחון של המדינה.”

עיתון **דבר לילדים** כח(6) (26.10.57)

**כבר בשלבים
הראשונים השכילו
הצרפתים להבין
כי בסוריה שוכנות
קבוצות אתניות
ודתיות שאינן בעלות
זהות לאומית אחת,
וכי יהיה קשה מאוד
לקבצן תחת שלטון
מרכזי**

מלחמת האזרחים בסוריה, החזירה במובן מסוים את סוריה למצבה הטבעי טרם התערבות המעצמות בסוף מלחמת העולם הראשונה. אין מדובר במצב חדש כי אם בחזרה לנקודת המוצא, למצב הטבעי של האזור בטרם כפו עליו מעצמות המערב התארגנות מדינתית שאינה תואמת את המאפיינים האתניים והדתיים של תושבי האזור. מציאות חדשה-ישנה זו טומנת בחובה הזדמנויות חדשות עבור ישראל.

מאז היווסדה בשנת 1946 הייתה סוריה לקונגלומרט של עמים,⁷⁴ משוואת איזון רעועה שהצליחה לשרוד כמעט שבעים שנה למרות משברים רבים. ברבע המאה שקדמה לעצמאותה של סוריה עבר המרחב הסורי תהפוכות רבות. בתום מלחמת העולם הראשונה, עם נפילת האימפריה העות'מאנית, הוקמה בשטחה ממלכה קצרת ימים (ראו: פרק ב', 'גבול במחלוקת'). עם השתלטות הצרפתים עבר האזור לשליטה במודל של מנדט וכונה "סוריה הצרפתית".⁷⁵ כבר בשלבים הראשונים השכילו הצרפתים להבין כי בסוריה שוכנות קבוצות אתניות ודתיות שאינן בעלות זהות לאומית אחת, וכי יהיה קשה מאוד לקבצן תחת שלטון מרכזי. הבנת המציאות המורכבת של המרחב הסורי הביאה את הצרפתים למסקנה שיש להעניק עצמאות

לשש הקבוצות הגדולות שאכלסו את המרחב שתחת שליטתם. בתחילת שנות העשרים של המאה הקודמת אפשרו הצרפתים בסוריה הצרפתית שש מדינות:

1. **מדינת חאלב ומדינת דמשק:** אזורים סוניים רחבי ידיים במרכז סוריה ובאזור המדברי, המתפרסים כמעט על כל הגבול הצפון-מזרחי של סוריה.

2. **מדינה עלאוויית:** על חוף הים התיכון, באזור עיר הנמל לטקיה.

3. **מדינה דרוזית:** בדרום סוריה, בהר הדרוזים, שכונתה "מדינת סווידא".

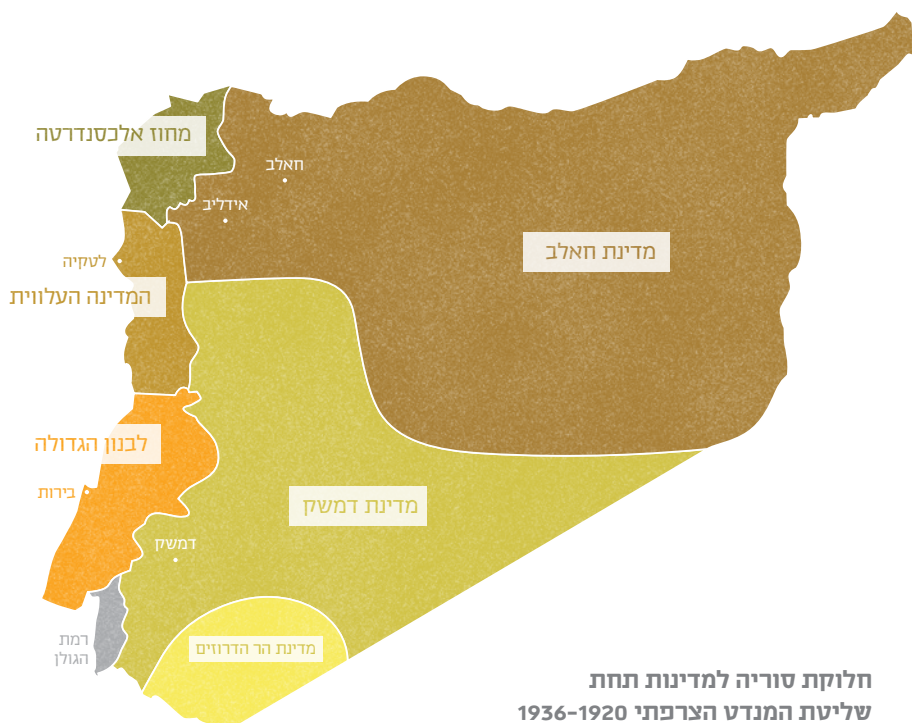
4. **לבנון הגדולה:** לבנון של ימינו, שהייתה למקום מושבם של הנוצרים המארונים.

5. **מדינה טורקמנית:** בחבל אלכסנדרטה (איכסנדרון) בצפון-מערב סוריה.

6. **אזור כורדי** שלא הוכר כמדינה עצמאית גרדא עקב סירוב הצרפתים, אך נוהל כאוטונומיה בחלק הצפון-מזרחי של סוריה.

בשנת 1936, בחלוף כ-15 שנות עצמאות מבוזרת, החליטו הצרפתים להחזיר לידיהם את השליטה המלאה בסוריה הצרפתית להוציא שני אזורים: לבנון שנשארה עצמאית וחבל איכסנדרון שהועבר לטורקיה בהמשך. בשנת 1938 נכנס הצבא הטורקי לחבל איכסנדרון, טיהר אותו מכל יושביו שאינם טורקים, שינה את שמו וכונן בו ממשלה טורקית. זו ערכה משאל עם שקבע כי הרוב רוצה להישאר בריבונות טורקית. בכך נגרעה מהמרחב הסורי טריטוריה הגדולה בערך פי שלושה משטח הגולן שנמצא כיום בשליטה ישראלית.

כאמור, חזרתה של סוריה למודל של מדינה אחת תחת מנדט צרפתי לא שיקפה את החלוקה האתנית של האזור. החשש שהמהלך יוביל לשפיכות דמים בין הפלגים בסוריה הביא, ביוני 1936, קבוצה של אינטלקטואלים עלאוויים – שבהם נמנה גם סולימאן אל אסד, סבו של באשר אל אסד – לפנות לראש הממשלה הצרפתי לאון בלום במכתב המתריע מפני ההשלכות הצפויות מהאיחוד הכפוי ומצביע על החשש מביטולו של משטר המנדט הצרפתי. בשולי הדברים מרתקת התייחסותם של מייסד השושלת האסדית וחבריו לסבלם של היהודים, ולתחושת שותפות הגורל של המיעוטים בסוריה (שאינם סונים) עם היהודים החיים בארץ ישראל (אפשר להניח שיהדותו של בלום ואהדתו את הפרויקט הציוני גם היא לא נעלמה מעינם):

”רוחם של הקנאים וצרי האופקים, ששורשיהם עמוקים בליבותיהם של הערבים המוסלמים כלפי כל אלה שאינם מוסלמים, היא הרוח שמזינה באופן מתמשך את דת האסלאם, ולכן אין כל תקווה שהמצב ישתנה. אם המנדט יבוטל, הסכנה של מוות והרס יהוו איום על המיעוטים בסוריה, גם אם ביטולו יאפשר את חופש המחשבה וחופש הדת [...]”

[...] היהודים הטובים האלה, אשר הביאו לערבים המוסלמים תרבות ושלוש והפיצו רווחה ושגשוג בפלסטינה, לא פגעו באיש ולא לקחו כל דבר בכוח. למרות זאת המוסלמים הכריזו מלחמת קודש נגד היהודים ולא היססו לטבוח בילדיהם ונשותיהם למרות שאנגליה בפלסטינה וצרפת בסוריה. לכן, עתיד שחור ממתין ליהודים ולמיעוטים האחרים אם המנדט יבוטל, וסוריה המוסלמית תתאחד עם פלסטינה המוסלמית. איחוד זה הוא המטרה הסופית של הערבים המוסלמים.”⁷⁶

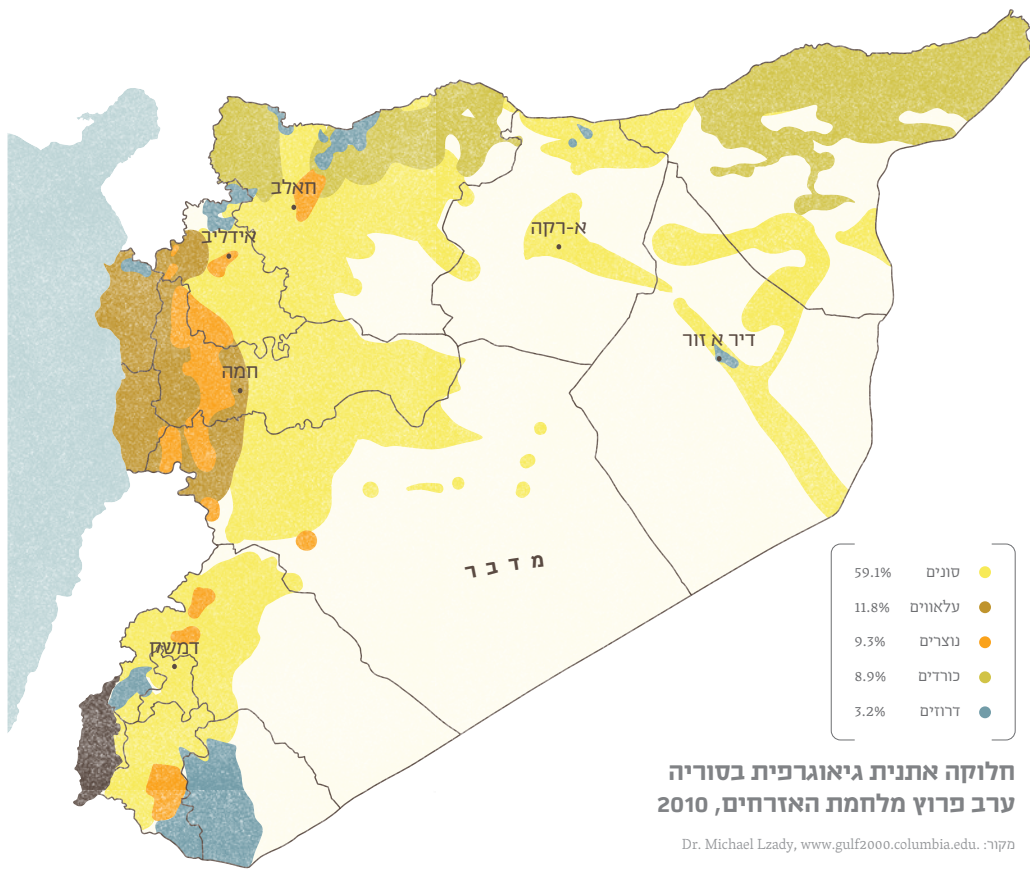
עם סיום מלחמת העולם השנייה הסתיים המנדט הצרפתי על סוריה הצרפתית, שנמשך כרבע מאה. בשנת 1946 הפכה סוריה רשמית, ולראשונה, למדינה עצמאית (לבנון הפכה למדינה עצמאית כבר בשנת 1943). ההכרה הבינלאומית בסוריה כמדינה לא שינתה את העובדה שסוריה הייתה ונשארה דבוקה בלתי אחודה של עמים וקבוצות אתניות העוינים זה את זה.

דרכה של סוריה כמדינה עצמאית לא הייתה קלה וידעה תהפוכות רבות. אחת המשמעותיות ביותר שבהן הייתה מהפכת הקצינים בשנת 1970, שביססה את השתלטות העלאוויים על המדינה באמצעות שליטתם בצבא ובמפלגת הבעת'. שלטון המיעוט העלאווי בראשות משפחת אסד הבטיח את אחיזתו בשלטון באמצעי אלימות ודיכוי, במדיניות של הפרד ומשול בין הקבוצות האתניות בכלל, וביצירת קואליציה של מיעוטים השולטת ברוב הסוני בפרט. נקודת ציון היסטורית של שלטון הדיכוי העלאווי בסוריה הייתה בשנת 1982, שבה טבח הצבא הסורי עשרות אלפים בעיר חמה עקב מה שנתפס כניסיון של התקוממות סונית נגד המשטר.

כור ההיתוך הסורי כשל והגיע לנקודת רתיחה בשנת 2010. ההסדרים האזוריים והפנים-סוריים שהחזיקו מעמד כמאה שנים החלו לקרוס בזה אחר זה לתוך מלחמת שבטים ועמים עקובה מדם. נכון לפרוץ מלחמת האזרחים, כ-60% מאוכלוסיית סוריה הייתה סונית; היתר, כ-40%, היו בני עדות מיעוטים, מתוכם כ-12% בלבד מהאוכלוסייה – בני העדה העלוואית השלטת, כ-9% נוצרים, 3% דרוזים וכ-9% כורדים.

במשך שנים היה המבנה החברתי בסוריה בנוי על נקודת האיזון בין חלקי האוכלוסייה במדינה. לכל הצדדים היה ברור שהפרת האיזון טומנת בחובה אפשרות למלחמת אזרחים עקובה מדם. הציר המרכזי שעליו הושתת האיזון היה השלטון העלאווי, שאיחד תחתיו "קואליציית דחויים" שהורכבה מכוחות פוליטיים מקופחים מקרב המיעוטים במדינה. נקודת האיזון התבטאה בהשתתפות של כלל המיעוטים במשחק הפוליטי, בחלוקת המשאבים וכן ביכולת של המשטר לדכא את ההתנגדויות שהתעוררו מעת לעת ביד קשה מאוד.

עם זאת, התלכיד הסורי לא הושתת אך ורק על המשוואה של "קואליציית הדחויים". היה בו נדבך נוסף ומשמעותי: כדי להרחיק ולהדחיק מאבקים וסכסוכים יצר המשטר אחדות לאומית על בסיס מכנה משותף נמוך – יצירת אויב משותף ("האויב הציוני") והתנגדות לקיומה של מדינת ישראל. במשך כל שנות קיומה של סוריה היה הצבא הסורי מכוון כולו לחימה נגד ישראל במאבק

שחשף את ישראל לאיומים ניכרים במשך עשורים רבים. מאבק זה כלל התקפות על יישובים, הפעלה של זרועות טרור, איום אסטרטגי בארסנל כימי, ומעל הכול – ניסיונות מעשיים להשמדת ישראל, המשמעותי ביותר שבהם בשנת 1973 במלחמת יום הכיפורים.

בהיבט ביטחוני-אסטרטגי הצופה פני עתיד (בהתעלם משחיקת הכוח הטוטלית של הצבא הסורי במלחמת האזרחים), יש לישראל אינטרס לבזר ולפצל פוטנציאל קיומי של כוח צבאי עוין עתידי בחזית המזרחית של המחר. מאזן הכוחות במובניו היסודיים ישתנה לטובת ישראל אם וכאשר יתפצל המרחב הסורי-עיראקי לכמה ישויות מדינתיות. ישראל לא תצטרך להתמודד עם כוח צבאי אחד ומאוחד, המקצה את כל משאביו ללחימה בה, אלא מול מניפה מבוזרת של כוחות. אל מול זאת, ריכוז כוחות שיעים פרו-איראנים המורכבים מיחידות איראניות, מליציות שיעיות, אנשי חיזבאללה, וכוחות עלאוים בסוריה – יוצרת לישראל אתגר בטחוני חדש ומורכב.

היווסדן של ישויות עצמאיות חדשות-ישנות, המשקפות את המצב הדתי-אתני במרחב הסורי, יכול ליצור מאזן כוחות חדש ואף יכול לשנות בהכרח גם את המאזן הגאו-אסטרטגי בגבול הצפוני של ישראל. אין זה מן הנמנע כי חלק מאותן ישויות חדשות יראו את עצמן שותפות לברית מיעוטים חדשה באזור, עם ישראל – וחלקן האחר יצטרך להתמודד בזירה רב-חזיתית, עתירת סכסוכים, כך שכוונותיהן ההתקפיות יופנו לא רק כלפי ישראל. בתמצית: ביזור המרחב הסורי הוא אינטרס ישראלי שיביא לפירוק האחדות הסורית נגד ישראל באופן שיחליש – אסטרטגית ולטווח רחוק – את האיום על ישראל מצפון.

**ביזור המרחב
הסורי הוא אינטרס
ישראלי שיביא
לפירוק האחדות
הסורית נגד ישראל
באופן שיחליש –
אסטרטגית ולטווח
רחוק – את האיום
על ישראל מצפון**

י. יצירת מערך של בריתות

”היום, שום דבר לא יכול לעזור לנשיא אובמה בבידוד איראן, יותר מאשר הצעה של נתניהו לסגת מרמת הגולן בתמורה לשלום.”

מרטין אינדיק, ניו-יורק טיימס, אפריל 2010 (חודשים ספורים לפני פרוץ מלחמת האזרחים בסוריה).

שיתוף הפעולה בין
ישראל למיעוטים
במרחב הסורי –
עיראקי צריך
להתבסס על העיקרון:
”קואליציה של
מיעוטים במזרח
התיכון”

בנסיבות שנוצרו באזורנו בשש השנים האחרונות הייתה התכנות להקמה של ישויות מדינתיות או אוטונומיות חדשות, שלאוכלוסיות שלהן אין סכסוך דתי או היסטורי עם מדינת היהודים בפרט ועם המערב בכלל. אפשר למנות בישויות אלה את קבוצות המיעוט שחלקן חסו תחת המדינה הסורית הקורסת כגון הכורדים, הדרוזים, הנוצרים (ובנסיבות מסוימות אפילו העלאוויים). לשיתופי פעולה ולתמיכה בקבוצות אלה ייתכנו השלכות חיוביות עבור ישראל, כמו גם עבור המערב בכלל וארצות-הברית בפרט, ויש להמשיך ולעקוב אחר אפשרות התממשותן בעתיד. גם אם מסתמן שאסד, בסיוע מאסיבי רוסי-איראני, החזיר את שליטתו לאזורים נרחבים בסוריה, הרי מצב זה הינו מלאכותי ושברירי ונשען כולו על כוחות שהם מחוץ למרחב הסורי הטריטוריאלי.

שיתוף הפעולה בין ישראל למיעוטים במרחב הסורי-עיראקי צריך להתבסס על העיקרון שטבע בן-גוריון: **”קואליציה של מיעוטים במזרח התיכון”**. בבוא ישראל לבחון שיתוף פעולה כזה עליה להבין את הפוטנציאל של שיתוף פעולה ארוך-טווח עם מיעוטים אלה, לבחון את יכולת ההשפעה שלהם בשמירה על הביטחון בגבול ישראל-סוריה, וכן את יכולתם לשמש משקל נגד לגורמים רדיקליים ג'יהאדיסטיים באזור העוינים את ישראל.⁷⁷

שיתוף פעולה במודל של ”קואליציית מיעוטים” טומן בחובו לא מעט סיכונים. התערבות פומבית של ישראל בצדדים המעורבים במלחמת האזרחים בסוריה עלולה לחשוף אותם לסכנה ולגבש

שיתוף פעולה ישראלי-כורדי משקף אולי יותר מכול ברית אפשרית בין שני עמים נחושים ודחויים במזרח התיכון, החולקים אינטרסים משותפים, בעלי היסטוריה של שיתוף פעולה ונעדרי כל סכסוך דתי או תרבותי

נגדם אויבים נוספים. שיתוף פעולה שלהם עם ישראל עלול לפגוע בלגיטימיות שלהם בקרב מדינות במזרח התיכון. כמו כן, בהינתן שמרבית הקבוצות בסוריה אינן מאורגנות במערך מדינתי ושמדובר בקבוצות מיעוט המחליפות נאמנויות בהתאם לשינויים בשטח, לא יהיה קל ופשוט לגבש מערך יחסים אסטרטגי בין ישראל לבין קבוצות אלה.

מקרב האפשריות לשיתופי פעולה באזור, שיתוף פעולה ישראלי-כורדי משקף אולי יותר מכול, ברית אפשרית בין שני עמים נחושים ודחויים במזרח התיכון, החולקים אינטרסים משותפים, בעלי היסטוריה של שיתוף פעולה ונעדרי כל סכסוך דתי או תרבותי.

ברית אינטרסים בין ישראל לקבוצות מיעוט במזרח התיכון אינה רעיון חסר תקדים. בחמישים שנות קיומה הראשונות יצרה ישראל בדרכים מדרכים שונות בריתות ושיתופי פעולה אסטרטגיים: עם איראן, כמיעוט מוסלמי שאינו ערבי, עד נפילתו של משטר השאה בשנת 1979; עם הכורדים, בעיקר בשנות השישים והשבעים⁷⁸; עם הנוצרים המארונים בלבנון בשנות השבעים והשמונים; וגם עם הטורקים, עד עלייתו של ארדואן לשלטון.

עמידתה של ישראל לצד מיעוט, קבוצה או ישות בהתהוות אינה חייבת בהכרח להיות ברובד הגלוי. שיתוף פעולה כזה יכול להתקיים ברובד סמוי, כשישראל מסייעת בידע, בטכנולוגיה, במודיעין ובקידום עניינים דיפלומטיים – אך נהנית מהכרה של אותן ישויות מתהוות בזכות ההגדרה העצמית של העם היהודי ובמימוש של זכות זו במדינה יהודית ריבונית במזרח התיכון, בערבות לביטחונה ואולי אף בקידום אינטרסים נוספים דוגמת הכרה (דה-יורה או דה-פקטו) בריבונות ישראלית בגולן.

מהלכים כאלה לא היו אפשריים במציאות האזורית טרם פרוץ מלחמת האזרחים בסוריה. על ישראל לפעול להגשמתם ולראותם כהזדמנות היסטורית לעיצוב מציאות חדשה בכל הנוגע למעמדה של ישראל באזור ולהכרה – בה ובגבולותיה ברי-ההגנה.

יא. גולן ישראלי: אינטרס בינלאומי

”...הגיע הזמן, אחרי 50 שנה, שהקהילה הבינלאומית תכיר סוף סוף בכך שהגולן יישאר לצמיתות תחת ריבונות ישראל”.

בנימין נתניהו, בישיבה מיוחדת של ממשלת ישראל ברמת הגולן (אפריל, 2016).

**נסיגה ישראלית
מרמת הגולן פירושה
הפקרת שטח נוסף
במזרח התיכון לידי
המשטר האיראני
או פלגים וארגונים
תומכי טרור**

המלחמה בסוריה הביאה תוצאות קשות בקנה-מידה אנושי והיסטורי בכל הקשור לאבדות בנפש, לפגיעות בגוף וברכוש, למצב של פליטות ולפשעי מלחמה נגד אוכלוסייה אזרחית. תוצאות בלתי-נסבלות אלה יצרו מצב קבוע של חוסר יציבות, עוינות, סכסוכי דמים בין קבוצות באוכלוסייה ואבדן אפשרות אמיתית לפיוס עוד שנים רבות קדימה.

חוסר היציבות המובנה בסוריה הביא לאבדן מוחלט של מכנה משותף מינימלי בין האנשים המאכלסים את המרחב. מציאות זו באה לידי ביטוי בפילוג ובפיצול של האוכלוסייה לקבוצות ותתי-קבוצות, שחלקן נתמך על ידי מדינות שאינן שוחרות שלום. מציאות מורכבת זו מדגישה ביתר שאת את האינטרס הבינלאומי בהמשך הריבונות הישראלית בגולן.

נהיר לכול כי במציאות השוררת באזור, נסיגה ישראלית מרמת הגולן פירושה הפקרת שטח נוסף במזרח התיכון לידי המשטר האיראני או פלגים וארגונים תומכי טרור. במציאות זו, המשך הריבונות הישראלית ברמת הגולן תואם את האינטרס הבינלאומי המשמעותי ליציבות האזור ולפיתוחו.

המתרחש בשנים האחרונות בסוריה ובעיראק מוביל למסקנה מרכזית אחת: אין אופק אחר לרמת הגולן זולת האופק הישראלי

לא הג'יהאדיסטים של ג'בהת א-נוסרה ואל-קאעידה, וגם לא דריסת רגל גסה של איראן-חיזבאללה-אסד בכנרת יאפשרו ייצוב ושיקום של האזור. המתרחש בשנים האחרונות בסוריה ובעיראק מוביל למסקנה מרכזית אחת: אין אופק אחר לרמת הגולן זולת האופק הישראלי.

יתרה מזו: שליטה ישראלית ברמת הגולן מבטיחה שמירה על השקט, היציבות והוודאות שהם תנאי בסיסי לשלום. אולי יותר מכול ממחיש זאת יחסה של מדינת ישראל לכ-27 אלף תושבי הגולן הדרוזים, החיים ברווחה ובכל רגע נתון יכולים לקבל אזרחות בדמוקרטיה היחידה במזרח התיכון.

האינטרס הבינלאומי – וכנגזרת ממנו, גם זה של הדין הבינלאומי – הוא בראש ובראשונה יצירת יציבות, ודאות, ומניעת של אבדן ופגיעות בנפש וברכוש. האינטרס הבינלאומי מחייב להפיץ עקרונות בסיסיים של חירות האדם ולהחילם בכמה שיותר אזורים ועל כמה שיותר בני אדם. על בסיס תפיסה עקרונית אידאית זו, על העולם להעדיף באופן ברור ומובהק את הריבונות הישראלית בגולן על פני האפשרות העומדת מנגד: השתלטות של משטרים רצחניים דוגמת איראן, על שטחים ואוכלוסיות נוספות במזרח התיכון או של גורמי אסלאם קיצוני. מימוש של אפשרות זו לא רק תהפוך את הגולן לאזור המייצא לעולם חוסר יציבות, מלחמה וטרור – הוא עלול להעמיד בסכנה את חייהם של תושבי האזור⁷⁹ או של אזרחים השוכנים בסמוך אליו.

ריבונות ישראל בגולן משרתת בצורה המיטבית את האינטרס האסטרטגי של רבות ממדינות העולם בכלל – ושל מדינות האזור בפרט – לעצור את המשך ההשתלטות של איראן על המזרח התיכון. נסיגה ישראלית מהגולן תיצור ואקום שיחשוף את מדינת ישראל לסכנה ועלול גם לערער את יציבותה של ירדן, הגובלת גם היא בשטח הגולן הישראלי.

איום ההשתלטות האיראנית על המזרח התיכון מתחדד ביתר שאת לאחר חתימת הסכם הגרעין בין איראן למעצמות שנחתם ביולי 2015, בשל ניסיונות ההתעצמות וההשתלטות של איראן על האזור באמצעות ארגוני טרור, מיליציות חמושות ומדינות חסות. המשך של ריבונות ישראלית בגולן הוא אינטרס של כל אלה הרואים לנכון לבלום את ההשפעה ההולכת וגדלה של איראן במזרח התיכון ולרסן את פוטנציאל התוקפנות הקונבנציונלית שלה ושל שלוחותיה ברמת הגולן נגד ישראל וירדן.

המשך של ריבונות ישראלית בגולן הוא אינטרס של כל אלה הרואים לנכון לבלום את ההשפעה ההולכת וגדלה של איראן במזרח התיכון

ישראל מנסה בכל דרך לשנות או לאיין את הסכם הגרעין עם איראן. כדי לבלום את האיזמים שנוצרו כתוצאה לוואי מהסכם זה, לא די בדרישה לקבל אמצעי לחימה מתקדמים. הפיצוי האסטרטגי ההולם בגין הסכנות הכרוכות בהסכם הגרעין עם איראן הוא עיגון סופי של רמת הגולן כאזור חיץ בריבונות ישראלית, חיץ שיקטע את הציר היבשתי טהרן-עין-גב על גב ההר, בפאתי קוניטרה, ולא לחופי הכנרת. תהיה בכך תרומה מהותית ואסטרטגית לריסון פוטנציאל התוקפנות הקונבנציונלית של איראן, הנושקת לישראל מצדו השני של הגבול בגולן.

חשוב לחזור ולהזכיר כי רעיון ההכרה הבינלאומית בריבונות ישראל ברמת הגולן אינו חסר תקדים. כפי שצוין לעיל, בשנת 1975 הכירה ארצות-הברית בחיוניותה ובחשיבותה של השליטה הישראלית ברמת הגולן והדברים עוגנו ב'מכתב פורד' לראש הממשלה דאז יצחק רבין (ראו: פרק ה', 'פיקדון תמידי', בעמ' 34). כאמור, הבטחה זו אושרה על ידי שר החוץ האמריקני וורן כריסטופר בשנת 1996.

התפרקותו של המרחב הסורי-עיראקי, תקופת הלחימה הממושכת, מספר הנרצחים וההרוגים, הפליטים המגיעים לאירופה, התגברות הטרור העולמי והכאוס האזורי – כל אלה מציבים לפני הקהילה הבינלאומית את אחד האתגרים הגדולים של העת האחרונה. המשך הגדרתה של סוריה כמדינה בגבולות הבינלאומיים דה-יורה, ותפקודה "דה-פקטו" כמחולקת לישויות שונות במודל שבטי, אוטונומי או מדינתי לא מוכר, הוא כמעט חסר תקדים. מצב כזה דומה אולי, במידת מה, למצב ששרר בבלקן בשלהי המלחמה בשנת 1995, שבסיומה נוצרה ההסכמה על קו דייטון.⁸⁰ במציאות כמותית שכזו, הדרישה מישראל לסגת מרמת הגולן אינה סבירה בעליל. היכולת של ארצות-הברית ורוסיה לנהל דיון קונסטרוקטיבי בכל הקשור למזרח התיכון, כמו גם מצבו המיוחד של אסד ותלותו המוחלטת ברוסיה, צריכים להוביל לתיאום אינטרסים בין המעצמות לבין עצמן ובינן לבין ישראל באשר להסדר של "היום שאחרי" המלחמה בסוריה. הסדר זה חייב לכלול את רמת הגולן כחלק ממדינת ישראל.

על העולם להגדיר את המטרות והיעדים למזרח התיכון ביום שאחרי מלחמת האזרחים בסוריה. אם שמירה על השקט והשלום, קידום זכויות אדם ובלימת גורמים קיצוניים הם ממטרות-העל, אזי נסיגה ישראלית מרמת הגולן לא תסייע בהגשמתן אלא תיצור מציאות הפוכה.

יב. הגדרת האינטרס הישראלי

”היום, ובמיוחד לאור השינויים באזור, דומני שאין מי שיחלוק על כך שרמת הגולן היא חלק אסטרטגי מהיכולת של מדינת ישראל להתקיים כאומה אשר יכולה להבטיח את גבולותיה. הוויכוח הפנים-ישראלי לגבי רמת הגולן, אם היה כזה, הסתיים ... על אומות העולם להכיר באופן רשמי בכך שרמת הגולן היא חלק בלתי נפרד ממדינת ישראל והיא חיונית לקיומנו כעם.“

נשיא מדינת ישראל, **ראובן ריבלין**, באירוע המרכזי לציון 50 שנות התיישבות בגולן (יוני, 2017).

**לראשונה זה
חמישים שנה נוצרה
אפשרות לשנות
גבולות במזרח
התיכון, ולישראל יש
הזדמנות לקבל הכרה
בריבונותה בגולן
כתוצר לוואי של
המלחמה בסוריה**

לישראל יש אינטרס מובהק בהמשך ריבונותה בגולן ובקבלת הכרה בינלאומית בריבונות זו.

התפוגגות ההסדרים שהגדירו את הגבולות ואת המדינות במזרח התיכון אחרי מלחמת העולם הראשונה מציבה לפני ישראל אתגר משמעותי, המחייב לנסח מחדש את האינטרסים הגאו-אסטרטגיים שלה תוך הסתכלות אל המחר ולא אל האתמול. עליה לפעול בכל דרך כדי להנכיח את צרכיה בשיח הבין-מעצמתי בכל הקשור לעתיד סוריה ומשטר אסד. לראשונה זה חמישים שנה נוצרה אפשרות לשנות גבולות במזרח התיכון, ולישראל יש הזדמנות לקבל הכרה בריבונותה בגולן כתוצר לוואי של המלחמה בסוריה.

המושג "מדינה" הולך ומאבד מחשיבותו באזורים מסוימים במזרח התיכון, דומה כי תזוזות תת-קרקעיות שהתרחשו במשך עשורים פורצות באחת ממעבה האדמה ויוצרות טופוגרפיה חברתית ואנושית חדשה

האביב הערבי ומלחמת האזרחים בסוריה, שפרצה בעקבותיו בשלהי 2010, יצרו מציאות אזורית חדשה במזרח התיכון. מציאות חדשה זו עירערה את הסדר האזורי שהיה נהוג במאה השנים האחרונות, מאז הסכמי סייקס-פיקו, והעמידה חלק מהגבולות באזור בסימן שאלה. מבט על המתרחש במדינות כמו עיראק, סוריה ולוב מעלה כי המציאות שהורגלנו בה חלפה לבלי שוב. קבוצות כוח חדשות-ישנות, המבוססות על יסודות דתיים ושבטיים, מערערות את המשטרים הקיימים ומחלקות ביניהן אזורי השפעה תוך טשטוש הגבולות המוכרים. תזוזות אוכלוסין כפויות ומשמעותיות והתגבשות של אזורים אוטונומיים דה-פקטו, המוגדרים על בסיס זהות אתנית או דתית, מעצבות מחדש את מרחב המחיה של הפסיפס האנושי המרכיב את האזור. בדו"ח שגיבש לאחרונה בית הנבחרים הבריטי בנוגע למגמות במזרח התיכון נקבע כי המושג "מדינה" הולך ומאבד מחשיבותו באזורים מסוימים במזרח התיכון,⁸¹ דומה כי תזוזות תת-קרקעיות שהתרחשו במשך עשורים פורצות באחת ממעבה האדמה ויוצרות טופוגרפיה חברתית ואנושית חדשה.

בגזרה הקרובה לישראל סוריה מרכזת את עיקר העניין. נראה כי סוריה לא תשוב להתקיים כמדינה מאוחדת כפי שהכרנו. גם אם אסד יצליח לכפות את מרותו על התושבים שנותרו בסוריה לאחר מלחמת האזרחים, יהיה זה משטר מלאכותי המבסס מרותו על כוחות זרים. תוחלתה של כפיה שלטונית מלאכותית זו מוטלת בספק.

משפרצה מלחמת האזרחים בסוריה שמרה ישראל הרשמית על ניטרליות. תחילה רווחו במערכת הביטחון הערכות – ובראשן זו של שר הביטחון לשעבר, אהוד ברק – שנפילת משטר אסד היא "עניין של שבועות";⁸² בפועל הלכה הלחימה בסוריה והתמשכה. שתי גישות התפתחו בישראל באשר למתרחש: גישה אחת צידדה בהמשך שלטונו של אסד, מן הטעם ש"טוב אויב מוכר מגורם חדש ולא מוכר"; גישה אחרת טענה כי על ישראל לפעול ולסייע לנפילת משטרו של אסד, שהוא "הזרוע הארוכה" של המשטר האיראני, כדי להרחיק את השפעתה של איראן.

מעל לכול, ישראל לא זיהתה בשינויים הטקטוניים המתרחשים סביבה את ההזדמנות ההיסטורית להגדרת יעדים אסטרטגיים גאו-פוליטיים. בשבע השנים האחרונות העדיפה ישראל, בזירה הסורית, להתכנס בדל"ת האמות של מתחם הנוחות הטקטי-צבאי ולהגדיר הישגיים צבאיים טקטיים כיעדים אסטרטגיים. בתחילת האירועים התמקדה תשומת הלב ההנהגתית של ישראל בשתי מטרות ביטחוניות שהיו לנגד עיניו של הדרג הצבאי הישראלי: האחת

**בשבע השנים
האחרונות העדיפה
ישראל, בזירה
הסורית, להתכנס
בדל"ת האמות
של מתחם הנוחות
הטקטי-צבאי
ולהגדיר הישגים
צבאיים טקטיים
כיעדים אסטרטגיים**

הייתה גורלו של הארסנל הכימי הגדול שבידי הצבא הסורי ערב פרוץ מלחמת האזרחים, בשל החשש כי בצוק העתים יעבור נשק זה לשליטת גורמים לא אחראיים או אף יופנה נגד ישראל על-ידי המשטר הסורי. המטרה האחרת הייתה מניעת הברחה של אמל"ח מתקדם מהצבא הסורי לכוחות החיזבאללה הפרוסים בלבנון ו/או נפילתו לידיים לא אחראיות של מורדים סונים. לימים, נוספה מטרה שלישית: מניעת המעבר של הקרבות בסוריה לשטח ישראל.

מדיניות חוסר המעורבות של ישראל בניסיון להשפיע על הסדר החדש בגבולה הצפוני, להוציא פעולות מנע, קיבלה ביטוי בנאומו של שר הביטחון לשעבר משה יעלון בכנס הרצליה בשנת 2016:

"בהסתכלנו על מלחמת האזרחים בסוריה, אנחנו מלכתחילה הצהרנו ופעלנו כמי שאיננו מעורב ואיננו מתערב אלא אם כן פוגעים באינטרסים שלנו. לכן, קבענו קווים אדומים – העברת נשק כימי לחיזבאללה או פגיעה בריבונותנו".⁸³

לדרג המדיני הישראלי קשה היה להפנים שישראל נמצאת בתקופה של שינויים מדיניים המתרחשים בקנה-מידה היסטורי ומואץ.

גם בצד הסיוע ההומניטרי ישראל נקטה גישה פסיבית למדי. אמנם ישראל מעניקה עזרה רפואית מסוימת לפצועי מלחמת האזרחים המגיעים לגבולה ואף מאפשרת אשפוז בבתי חולים ישראלים במקרים חמורים, אך היא נמנעה מהענקת סיוע הומניטרי לנפגעים שלא נמצאים בגבולה או מפעולות מנע ממשיות למניעת מעשי טבח בקהילות מיעוטים כמו הקהילות הנוצריות והיזידיות שנטבחו על ידי הארגונים הג'יהאדיסטיים. שאלת מעורבותה של ישראל יכולה להתחדד אם וכאשר ייווצר איום ממשי על הקהילות הדרוזיות המתגוררות בסמוך לגבול הגולן. מצב כזה יעמיד את ישראל לפני הכרעה: לסייע לדרוזים ולמנוע את הטבח או לעמוד מהצד ולצפות במרחץ דמים, תוך הסתפקות בסיוע לניצולי הטבח שיצליחו לעשות את דרכם עד לגבול.⁸⁴

מאז פרצה מלחמת האזרחים בסוריה והאזור עבר טלטלה בקנה-מידה היסטורי, בחרה כאמור, ישראל במודע שלא לגלות מעורבות אקטיבית בנעשה סביבה ולא לצדד בשום צד. ישראל מיצבה את עצמה כמעין מצודה הנמנעת מכל מעורבות בסובב אותה ומרחיקה כל מי שמתקרב לחומותיה, היא בחרה שלא להתערב פוליטית וצבאית בסוריה.

תקופה זו היא הדוגמה ההופכית הבוטה ביותר לשינוי שחל בממסד הישראלי מאז ימים "בן-גוריוניסטים" שבהם הדרג המדיני קבע אסטרטגיה והדרג הצבאי ביצע, לעידן הנוכחי, שבו הדרג הצבאי מפקיע את השיח האסטרטגי לצורך השגת היעדים הטקטיים שעליהם הוא מופקד

ישראל, כמעצמה אזורית מקומית, יכולה וצריכה למלא תפקיד בעיצוב פני האזור לשנים הבאות. בפועל, על קוצר הראות ההיסטורי מחפה שביעות רצון פוליטית של עמידה ביעדים צבאיים טקטיים. לעתים נדמה כי תקופה זו היא הדוגמה ההופכית הבוטה ביותר לשינוי שחל בממסד הישראלי מאז ימים "בן-גוריוניסטים" שבהם הדרג המדיני קבע אסטרטגיה והדרג הצבאי ביצע, לעידן הנוכחי, שבו הדרג הצבאי מפקיע את השיח האסטרטגי לצורך השגת היעדים הטקטיים שעליהם הוא מופקד.

המדיניות הסבילה של ישראל הביאה לכך שאיראן וטורקיה הנבחרו את האינטרסים שלהם במרחב הסורי וישראל מוצאת עצמה בראשית 2018 בעמדת נחיתות כאשר מול גבולה בגולן נוצר ראש חץ איראני-שיעי.

אין ספק שכל פעולת תמיכה של ישראל בצד זה או אחר עלולה להשפיע על מערכות היחסים שלה עם מדינות בעלות אינטרסים באזור; ייתכן שגם ניסיונה הכולל של ישראל להתערב במאבקים הפנימיים בלבנון בשנות השמונים מרחף סביב החשש מהתערבות דומה.⁸⁵ אמנם מעורבות-יתר וחשיפה גבוהה של ישראל במלחמת האזרחים עלולה להביא לעימות ישיר עם איראן או עם גורמי טרור במרחב, אך גורמים אלה ומיליציות מטעמם מתבססים כאמור בגבול ישראל, דבר המלמד כי סיכונים ואיומים המתגבשים בצל מדיניות "שב ועל תעשה" עלולים להיות סיכונים אסטרטגיים בעלי משמעות גדולה בהרבה בעתיד הרחוק. ישראל עלולה להתעורר בוקר אחד אל מול מציאות גאו-פוליטית הכורכת סיכונים אסטרטגיים שהבשילו לאורך זמן תחת קונספציית ה"יהיה בסדר", כתוצאה ממדיניות של עצימת עיניים אל מול סיכוני העתיד לטובת הווה נשלט, רווי עימותים בעצימות נמוכה.

גישתה הפסיבית של ישראל אף עלולה לגרור אותה למערכה בעל כורחה, כשהיא אינה מוכנה, בתגובה לסדרת אירועים מתגלגלים או לאירוע משמעותי יחיד. גם זו תהיה תוצאה של העדפת צעדים טקטיים לטווח הקצר על פני פעולות אסטרטגיות בעלות משמעות לטווח הארוך. נדמה כי מרחב הגמישות הישראלי צומצם מהותית מאז כניסת הרוסים לאזור ומתן רוח גבית רוסית לאיראנים לשלטו דה-פקטו במרחבים הסורים. על ישראל לפתח מנופי השפעה חזקים דיים על הנעשה באזור – לא רק בתחום הביטחון השוטף אלא גם בנוגע לנקודת שיווי-המשקל הגאו-פוליטית העתידית החדשה באזור, ככל שתתגבש.

ישראל עלולה להתעורר בוקר אחד אל מול מציאות גאו-פוליטית הכורכת סיכונים אסטרטגיים שהבשילו לאורך זמן תחת קונספציית ה"יהיה בסדר"

יהיה זה כישלון
היסטורי אם ישראל
תסתפק בקבלת
מענה טקטי בצורת
אמל"ח מתקדם,
ולא תדרוש גידור
של פוטנציאל
התוקפנות
הקונבנציונלית
של איראן על-ידי
גניזה בינלאומית
סופית של השאיפה
האיראנית-אסדית
להשתלט מחדש על
הגולן הישראלי

גם בכירים לשעבר במערכת הביטחון מבקרים את הגישה הבדלנית
ניטרלית של ישראל, בהם ראש אמ"ן לשעבר עמוס ידלין:

**"חלפו הימים שבהם הייתה ישראל יכולה להשקיף על
המתרחש ו'לאחל הצלחה לשני הצדדים'. אם ברצונה
של ישראל להשפיע בשנים הבאות על דמותו של המרחב
סביבה ועל אופיו, וכן לשפר את מעמדה האזורי, מוטב
שלא תהסס ולא תחמיץ את ההזדמנות להחליש את
אויביה המרים ביותר. מדיניות מוסרית, יוזמת ויצירתית
נגד הציר הרדיקלי, שבמרכזה החלפת אסד ומשטרו
הפרו-איראני, היא המשעול בו עליה לפסוע".⁸⁶**

בשנים האחרונות החמיצה ישראל שתי הזדמנויות משמעותיות
להניח על השולחן את הדרישה להכרה בינלאומית בריבונותה בגולן
במסגרת שינויי הסדר האזורי במזרח התיכון. ההזדמנות הראשונה
הייתה בשנת 2013, במסגרת יוזמת השלום להסדר עם הפלסטינים
של שר החוץ האמריקני ג'ון קרי, שאז התאפשר לישראל לדרוש
הכרה בריבונותה בגולן במסגרת ההגדרה של צורכי ביטחון ארוכי
טווח בחזית המזרחית ובציר בקעת הירדן. ההזדמנות השנייה הייתה
בשנת 2015, על רקע חתימת הסכם הגרעין בין איראן למעצמות,
סביב שאלת רכיב הפיצוי לאיומים הביטחוניים והאסטרטגיים
שאליהם נחשפה ישראל בעקבותיו. כאמור, גם כעת יהיה זה כישלון
היסטורי אם ישראל תסתפק בקבלת מענה טקטי בצורת אמל"ח
מתקדם, ולא תדרוש גידור של פוטנציאל התוקפנות הקונבנציונלית
של איראן ומניעת יצירה של ציר יבשתי טהרן-עין-גב על-ידי גניזה
בינלאומית סופית של השאיפה האיראנית-אסדית להשתלט מחדש
על הגולן הישראלי, ששטחו פחות מ-1% מהשטח של מה שהיה פעם
סוריה.

ישראל, המשוועת כבר כמעט חצי מאה להכרה בצורך לשינוי
גבולותיה, מוצאת את עצמה בנקודת זמן ומקום אופטימלית להשגת
הישגים היסטוריים. עליה לקיים הליך תיאום ציפיות מחודש מול
הקהילה הבינלאומית, בהובלת הממשל האמריקני - לא רק בנוגע
לחלופות השליטה במרחב שבין פאתי קוניטרה לכנרת אלא בהקשר
כולל של ייצוב האזור. על ישראל לשאוף להבנה בינלאומית, בראש
ובראשונה אמריקנית, לביטול ה"קדושה" של קווי 1967 ולהפנמת
הצורך בשינוי גבולות באזור ובשרטוטם מחדש בהתאמה למציאות
העכשווית. הצלחתה מותנית ביכולת מנהיגותית להכיר בגודל
השעה ולנווט אל מחוץ לאזור הנוחות, בסביבת אי-ודאות. עליה

לנסות להשפיע על הנעשה באזור וליצור משוואה מדינית-ביטחונית חדשה ערב תחילתו של הרבעון האחרון של המאה הראשונה לקיומה של ישראל, בעת המודרנית.

בתמצית: ישראל ניצבת בעין הסערה. למעורבותה בנעשה סביבה יש משמעויות היסטוריות ואסטרטגיות. בפועל, ישראל טרם השכילה להבין את השינויים ההיסטוריים והאסטרטגיים המתרחשים סביבה ואת פוטנציאל השפעתה עליהם. במקום אסטרטגיה של אי-התערבות ועמידה מנגד, על ישראל לשקול מעורבות שתבטיח את האינטרסים שלה במזרח התיכון המתעצב מחדש. כאמור, דווקא תפיסה הרואה בהעדר מעורבות בנעשה ככזו המאפשרת לישראל להישאר צופה מן הצד ולכאורה להימנע מעימותים, היא שעלולה לגרור את ישראל לאי-יציבות – עקב היעדר השפעה על הנעשה.⁸⁷ ישראל לא תוכל להמשיך ולהתעלם לאורך זמן מהשינויים הגדולים המתרחשים על מפתנה, כמעצמה אזורית המתמודדת מול מדינות אחרות השואפות להגמוניה אזורית כמו איראן וטורקיה. עליה ליזום ולהגיב לנעשה תחת ההבנה שהדבר טומן בחובו אתגרים משמעותיים אך גם הזדמנויות גדולות.

ישראל לא תוכל להמשיך ולהתעלם לאורך זמן מהשינויים הגדולים המתרחשים על מפתנה, כמעצמה אזורית המתמודדת מול מדינות אחרות השואפות להגמוניה אזורית כמו איראן וטורקיה. עליה ליזום ולהגיב לנעשה תחת ההבנה שהדבר טומן בחובו אתגרים משמעותיים אך גם הזדמנויות גדולות.

יג. מקורות

עברית

אבו-סאלח ת'איר "העמדות הפוליטיות של הדרוזים בגולן" בתוך: **הגולן בין מלחמה ושלום 87-95** (משה מעוז עורך, 1999)

אביבי שמעון **טס נחושת, המדיניות הישראלית כלפי העדה הדרוזית, 1967-1948** (יד בן-צבי, 2007)

אומן דוד "הכורדים הם המנוע לדמוקרטיה במזרח-התיכון; ראיון" אתר **מידה** (30.6.2014)

אזולאי מורן "נתניהו לפוטין: 'רמת הגולן היא קו אדום עבורנו'" אתר **ynet** (21.4.2016)

אילן צבי **אתמולים** (מודן, 1988)

-, " 'החלוץ' בסוריה וההתיישבות בחורן 1928-1936" **פעמים** (יד בן-צבי, 1982-תשמ"ג). פורסם גם בתוך **מכאן ומשם** 13 (אפריל 2011)

אלפר יוסי **מדינה בודדה: החיפוש החשאי של ישראל אחר בעלות ברית האזור** (מטר, 2015)

אמרני שוקי **הדרוזים בין עדה לאום ומדינה** (קתדרה על שם חייקין לגאו-אסטרטגיה, אוניברסיטת חיפה, 2010)

אסף מיכאל **התעוררות הערבים ובריחתם, חלק ב: היחסים בין ערבים ויהודים בא"י 1860-1948** (תרבות וחינוך, 1970)

ארלוזורוב חיים **יומן ירושלים** (מפלגת פועלי ארץ ישראל, 1949)

בוחוט אמיר "גורמים ביטחוניים: 'חיזבאללה משתלט על הגולן - קו אדום מבחינתנו'" אתר **וואלה!** (15.2.2015)

ביגר גדעון **ארץ רבת גבולות: מאה השנים הראשונות של תיחום גבולות ארץ ישראל 1947-1840** (המרכז למורשת בן גוריון, אוניברסיטת בן גוריון בנגב, 2001)

- "בעלות על קרקע וריבונות על שטח" **קרקע** 68, 10 (קק"ל, יוני 2010)
- בכור גיא "האמת שהושתקה עד היום: רמת הגולן תמורת החורן - והבעלות של ישראל" אתר **Cplanet** (29.1.2012)
- "לשבור את הזכוכית, הגולן אינני שייך לסוריה" אתר **Cplanet** (19.2.2012)
- בן-גוריון דוד **פגישות עם מנהיגים ערביים** (עם עובד, 1967)
- בן-ישי רון "הגולן על השולחן: מה הבטיח רון לאודר לאסד?" אתר **YNET** (5.5.2009)
- בנג'ו עפרה "לידתה של מדינה כורדית בסוריה" אתר **Al-Monitor** (14.1.2014)
- דקל אודי, ניר בומס ואופיר וינטר **סוריה - מפה חדשה, שחקנים חדשים: אתגרים והזדמנויות לישראל** מזכר 151 (המכון למחקרי ביטחון לאומי, אוניברסיטת תל אביב, דצמבר 2015)
- דקל אודי ועומר עינב "הצורך בגיבוש אסטרטגיה מעודכנת מול התהפוכות האזוריות: הזירה הצפונית כמקרה בוחן" **עדכון אסטרטגי** 18/1 (המכון למחקרי ביטחון לאומי, אפריל 2015)
- העברי אופיר "צבי האוזר: על העולם להכיר רשמית בסיפוח הגולן לישראל" אתר **אל-מוניטור** (9.11.2015)
- הראל עמוס "ברק מעריך: אסד ייפול בשבועות הקרובים" אתר **הארץ** (11.12.2011)
- הרצל תאודור **אלטנוילנד** (בבל, 2007)
- זיסר אייל **סוריה: מחאה, מהפכה, מלחמת אזרחים** (מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה, אוניברסיטת תל אביב, 2014)
- "מעורבותה של רוסיה בסוריה" **עדכון אסטרטגי** 19(1), 37 (המכון למחקרי ביטחון לאומי, אפריל 2016)
- "מלחמת האזרחים בסוריה - הטרגדיה האנושית וכישלונה של הקהילה הבין-לאומית" **פוליטיקה** 16-28 (2017)
- "המלחמה בסוריה - מה הלאה?" **עדכון אסטרטגי** 20(2), 15 (המכון למחקרי ביטחון לאומי, יולי 2017)
- זעירא אבי "ההתיישבות בגולן והמאבק לשמירתו" בתוך: **הגולן בין מלחמה ושלוש** 96-103 (משה מעוז עורך, 1999)
- חוק על רמה: במלאת 35 שנה לחקיקת חוק רמת הגולן** (מרכז מורשת בגין, דצמבר 2016)
- יגר משה "האם הגולן חלק מישראל?" **כיוונים חדשים** 20, 188, 200-203 (2009)
- ידלין עמוס "נקיטת עמדה ישראלית לגבי משטר אסד - הכרח מוסרי, צורך אסטרטגי" **מבט על** 823 (המכון למחקרי ביטחון לאומי, מאי 2016)
- יעלון משה, **נאום שר הביטחון בבנס הרצליה ה-16** (16.6.2016)
- כריש-חזוני הודיה "ביקור שלא יישכח: נתניהו זכה לנחת בקצה העולם" אתר **NRG** (24.2.2017)
- לינדנשטראוס גליה ועודד ערן, "ההתעוררות הכורדית והשלכותיה על ישראל" **עדכון אסטרטגי** 1/17 (המכון למחקרי ביטחון לאומי, אפריל 2014)

- ליס יונתן "נתניהו נפגש עם פוטין במוסקבה והכריז: 'רמת הגולן היא קו אדום'" אתר **הארץ** (21.4.2016)
- מנור אודי **יגאל אלון**, **ביוגרפיה פוליטית** (דביר, 2016)
- מעוז משה "סוריה, ישראל ותהליך השלום במזרח התיכון" בתוך: **הגולן בין מלחמה ושלום 17-33** (משה מעוז עורך, 1999)
- נאור אריה **בגין בשלטון** (ידיעות אחרונות, 1993)
- "נספחים: התיישבות יהודית בגולן ובחורן בתקופת העלייה הראשונה" אתר **עמותת יישובי הגולן**
- סייבל רובי ויעל ענן **משפט בינלאומי** (מהדורה שלישית, האוניברסיטה העברית ונבו, 2016)
- "סקירה היסטורית: תולדות ההתיישבות היהודית בגולן מימי יהושוע בן נון ועד ימינו אנו" אתר **עמותת יישובי הגולן**
- עמרני שוקי "מדינה דרוזית בסוריה כחלק מהסדר החדש" אתר **ynet** (16.11.2015)
- ענבר אפרים "שליטה ישראלית ברמת הגולן: הציווי האסטרטגי והמוסרי" **עיונים בביטחון המזרח התיכון** (מרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים, אוניברסיטת בר-אילן, 2011)
- פרידמן ישעיהו **מדיניותה הפן-ערבית של בריטניה 1915-1922** (מאגנס, 2012)
- צבי האוזר "איראן אל מול גולן" אתר **הארץ** (17.2.2017)
- צבי האוזר "הזדמנות היסטורית בגולן" אתר **הארץ** (2.7.2015)
- צבי האוזר "לחזק את הכורדים בסוריה" אתר **הארץ** (2.10.2017)
- צבי האוזר "רמת הגולן - עכשיו" אתר **הארץ** (13.12.2013)
- קיפניס יגאל **ההר שהיה כמפלצת, הגולן בין סוריה וישראל** (מאגנס והאוניברסיטה העברית, 2009)
- רביד ברק "נתניהו ביקש מטראמפ הכרה אמריקאית בסיפוח רמת הגולן לישראל" אתר **הארץ** (15.2.2017)
- , "נתניהו לאובמה: לאור המצב בסוריה, אפשר לחשוב אחרת" על עתיד רמת הגולן" אתר **הארץ** (10.11.2015)
- רבינא פזית "תישאר בדינו? סוריה מעוניינת לשלוט בגולן" אתר **NRG** (28.4.2016)
- רבינוביץ' איתמר **סף השלום, ישראל וסוריה 1992-1996** (ידיעות אחרונות, 1998)
- שגיא אורי **היד שקפאה: מדוע ישראל חוששת משלום עם סוריה יותר ממלחמה איתה** (ידיעות אחרונות, 2011)
- שילוח צבי **ארץ גדולה לעם גדול** (אותפז, 1970)

- Allsopp, Harriet, **The Kurds of Syria: Political Parties and Identity in the Middle East** (I.B. Tauris, 2015)
- Bell, Avi and Kontorovich, Eugene, **Challenging the EU's Illegal Restrictions in on Israeli Products in the World Trade Organization** (Kohélet Policy Forum, 2015)
- Berkowitz, Peter, "Why Israeli Rule of Golan Is Lawful and Wise," **realclearpolitics.com** (19.2.2016)
- Enderlin, Charles, **Shattered Dreams: The Failure of the Peace Process in the Middle East 1995-2000** (2003)
- Gambill, Gary C., "Syrian Druze: Toward Defiant Neutrality," **fpri.org** (11.3.2013)
- Garfinkle, Adam, **War, Water and Negotiation in The Middle East: The Case of The Palestine-Syria Border 1916-1923** (The Tel Aviv University, 1994)
- Grief, Howard, **The Treatise on Jewish Sovereignty over the Land of Israel: The Legal foundation and borders of Israel under international law** (Mazo Publishers, 2008)
- Hof, Frederic, "I got Syria so wrong," **politico.com** (14.10.2015)
- Kedar, Mordechai, "Assad's Grandfather's 1936 Letter Predicts Muslim Slaughter of Minorities, Praises Zionists," **JewishPress.com** (20.9.2012)
- Kontorovich, Eugene, "Unsettled: A Global Study of Settlements in Occupied Territories," **Northwestern Public Law** (2016)
- Ravid, Barak, "Trump's Israel Pick David Friedman at Senate Confirmation Hearing: Two-state Solution Remains Best Path to Peace," **Haaretz.com** (16.2.2017)
- Schwebel, Stephen M., "What Weight to Conquest?," **American Journal of International Law** (1970)
- Spyer, Jonathan, "Who should rule Syria? Nobody," **spectator.co.uk** (20.8.2016)
- Tejel, Jordi, **Syria's Kurds: History Politics and Society** (New York: Routledge, 2009)

- 1 חבל ארץ מקראי המשתרע באזור עבר הירדן, הגובל מצפון בהר החרמון, מדרום – בנהר הירמוק, ממערב – ברמת הגולן, ממזרח – בחורן.
- 2 יהושע, כ, ז-ח.
- 3 מלכים א', ד, יג.
- 4 אפרים ענבר "שליטה ישראלית ברמת הגולן: הציווי האסטרטגי והמוסרי" **עינוים בביטחון המזרח התיכון** 90, 21 (מרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים, אוניברסיטת בר-אילן, 2011).
- 5 תיאודור הרצל **אלטנוילנד** 103 (הוצאת בבל, 2007).
- 6 ראו גם גיא בכור "האמת שהושתקה עד היום: רמת הגולן תמורת החורן – והבעלות של ישראל" (29.1.2012) http://gplanet.co.il/prodetailsamewin.asp?pro_id=1554.
- 7 סקירה היסטורית: "תולדות ההתיישבות היהודית בגולן מימי יהושע בן נון ועד ימינו אנו" <http://www.golan.org.il/616/270.htm>
- 8 במשך שנים רבות הופקד על קרקעות החורן, מטעמו של הברון רוטשילד, זלמן כהן. כהן שמר עליהן והבטיח את המשך עיבודן (ראו נספחים: "התיישבות יהודית בגולן ובחורן בתקופת העלייה הראשונה" www.golan.org.il/616/325.htm).
- 9 כאשר עלתה האפשרות למכור 60 אלף דונם מקרקעות החורן בשל המצוקה שבה הייתה שרויה פיק"א, הודעק על כך ביומנו ראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית, חיים ארלוזורוב. כך כתב בתאריך 25 באפריל 1932: "מובן שקרקעות החורן אינן באות בחשבון למטרות של התיישבות קרובה, אולם הן היו נקודת אחיזתנו הראשונה, ועד כה, היחידה, בעבר הירדן. העברתן לידי הבנק החקלאי הסורי, שענימו מנהלת פיק"א משא ומתן, פירושה הפסד סופי. אין ספק כי להפסד זה תהיה גם מסקנה מדינית: צעד נוסף לחיסול עמדות החלוץ שלנו. הסתלקות, כביכול, מחלקים אלה של ארץ ישראל ההיסטורית, שלא נכללו כשטח המנדט הבריטי". ראו חיים ארלוזורוב **יומן ירושלים** 262 (הוצאת מפלגת פועלי ארץ ישראל, 1949). אישורי הבעלות על הקרקע (קושאנים), מסמכים מפורטים על אודות עיבוד הקרקעות ותשלומי המסים עבורן במשך השנים זמינים לעיון בארכיון הציוני.
- 10 גדעון ביגר **ארץ רבת גבולות: מאה השנים הראשונות של תיחום גבולות ארץ ישראל 1840-1947** 63 (המרכז למורשת בן גוריון, הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן גוריון בנגב, 2001).
- 11 שם, בעמ' 60.
- 12 שם, בעמ' 75-76, 110-113.

- 13 כאשר "פועלי ציון" בראשותם של דוד בן-גוריון ויצחק בן-צבי התאחדו ב-1919 בפתח-תקוה עם ברל כצנלסון ויצחק טבנקין, הם הגדירו במדויק את גבולות הארץ: ארץ ישראל משני עברי הירדן, כולל הבשן וכל חצי-האי סיני, כשהגבול הצפוני הוא נהר הליטני. ראו צבי שילוח **אשמת ירושלים** 235 (קרני, 1989).
- 14 שם, בעמ' 117.
- 15 בפגישה שקיים דוד בן-גוריון עם ג'ורג' אנטוניס, ערבי נוצרי, בעל בריתו של המופתי של ירושלים בשנת 1936, אמר בן-גוריון: "מה עניין גבולות השטח שלפי המנדט לקביעת שטחה של ארץ ישראל? חלוקה זו היא מלאכותית, ולא על בסיס זה אנו דנים". אנטוניס שאל בתגובה: "ובכן אתה מכניס גם את החורן?" וכן גוריון השיב: "איני מתכוון לחלק שהיה מחוץ לארץ ישראל. אבל גלעד וגם בשן הם חלקי ארץ ישראל". מתוך דוד בן גוריון **פגישות עם מנהיגים ערביים** 57 (עם עובד, 1967).
- 16 משה יגר "האם הגולן חלק מישראל?" **כיוונים חדשים** 20, 188, 200-203 (2009).
- 17 צבי אילן "החלוקי' בסוריה וההתיישבות בחורן 1928-1936" **מכאן ומשם** 13 (אפריל 2011).
- 18 יגר **כיוונים חדשים** לעיל הערה 16, בעמ' 203.
- 19 יסוד המעלה 1883, מטולה 1884, כפר גלעדי 1917, חולתה, מסדה ועין גב 1937, דן, דפנה, עמיר ומחניים 1939, שאר יישוב 1940, כפר סולר 1942, שמיר 1944, להבות הבשן 1945, דרדרה (אשמורה) 1947. ראו יגאל קיפניס **ההר שהיה כמפלצת: הגולן בין סוריה וישראל** 7 (ומאגנס-גיאופוליטיקה, האוניברסיטה העברית, 2009).
- 20 ראו סעיף 22 לאמנת חבר הלאומים מיום 28 ביוני 1919.
- 21 רובי סייבל ועל ענן **משפט בינלאומי** 783 (מהדורה שלישית, האוניברסיטה העברית, נבו, 2016).
- 22 Howard Grief, *The Treatise on Jewish Sovereignty over the Land of Israel: The Legal foundation and borders of Israel under international law* pp.18-135 (Mazo Publishers, 2008).
- 23 דן המקראית מיוחסת לבניאס שברמת הגולן.
- 24 ביגר **ארץ רבת גבולות**, לעיל הערה 10, בעמ' 74.
- 25 The Anglo-French Convention Border, 23.12.1920.
- 26 The Newcombe-Paulet Boundary, 7.3.1923.
- 27 גדעון ביגר "בעלות על **קרקע** וריבונות על שטח" קרקע 68, 10 (קק"ל, יוני 2010).
- 28 ביגר **ארץ רבת גבולות**, לעיל הערה 10, בעמ' 148-149.
- 29 ראו אפרים ענבר "שליטה ישראלית ברמת הגולן: הציווי האסטרטגי והמוסרי" **עיונים בביטחון המזרח התיכון** 90, 22 (מרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים, אוניברסיטת בר-אילן, 2011); וגם Howard Grief, *The Treatise on Jewish Sovereignty over the Land of Israel: The Legal foundation and borders of Israel under international law* pp.18-135 (Mazo Publishers, 2008).
- 30 סייבל וענן **משפט בינלאומי**, לעיל הערה 21, בעמ' 785; וכן סעיפים 73-91 למנילת האומות המאוחדות, 1945.
- 31 סייבל וענן **משפט בינלאומי**, לעיל הערה 21, בעמ' 792.
- 32 קיפניס **ההר שהיה כמפלצת**, לעיל הערה 19, בעמ' 7-10.
- 33 איתמר רבינוביץ' **סף השלום: ישראל וסוריה 1992-1996** 183-184 (ידיעות אחרונות, 1998).
- 34 שילוח **אשמת ירושלים**, לעיל הערה 13, בעמ' 182, 279.
- 35 **דברי הכנסת**, ישיבה ל"ב מיום 14.12.1981, דיון בהצעת חוק רמת הגולן.
- 36 אריה נאור **בגין בשלטון** 232-235 (ידיעות אחרונות, 1993).
- 37 קיפניס **ההר שהיה כמפלצת**, לעיל הערה 19, בעמ' 178, 180-181; היישובים הם שניר, מרום גולן, אפיק, אלי-עד, עין זיוון, מבוא חמה, גבעת יואב, גשור, רמת מגשימים, נאות גולן, רמות.
- 38 שם, בעמ' 239-241.

- 39 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה "אוכלוסייה וצפיפות לקמ"ר ביישובים שמנו 5,000 תושבים ויותר ב-31.12.2016" (1.11.2017).
- 40 ראו את מכתבו של שמעון שבס, סגן ראש המועצה האזורית יושב-ראש ועד יישובי הגולן, מיום 30.3.1983, לשמחה ארליך, סגן ראש הממשלה ושר החקלאות, בתוך קיפניס **ההר שהיה כמפלצת**, לעיל הערה 19, בעמ' 259.
- 41 שם, בעמ' 267.
- 42 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה "אוכלוסייה לפי מחוז, נפה ודת ל-31.12.2016" (1.11.2017).
- 43 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה "אוכלוסייה וצפיפות לקמ"ר ביישובים שמנו 5,000 תושבים ויותר ב-31.12.2016" (1.11.2017).
- 44 בשנת 1975 הגישה החטיבה להתיישבות תכנית לפיתוח התעשייה בגולן שנועדה בעיקר לפיתוח ולהקמה של מפעלים בגולן: מכן תערובת, ארגון הובלה ומשאיות, בתי אריזה, משחטה ומוסך לטרקטורים (ראו קיפניס **ההר שהיה כמפלצת**, לעיל הערה 19, בעמ' 282-283). דוגמא ליישום זעיר של חלום גדול.
- 45 צבי שילוח מתאר בספרו מדוע בצד ירושלים בחר בן-גוריון לציין גם את רמת הגולן: "היה לו לעזר וויצמן) ויכוח עם בן גוריון על עתיד יהודה ושומרון. טענתו של בן גוריון הייתה: יש שם 600,000 ערבים. שאל אותו עזר: מדוע אם כן, אתה מוכן לוותר על רמת הגולן שהתרוקנה מערבים? אמר לו בן גוריון: יש שם ערבים. אז החליט עזר ויצמן להביא את בן גוריון במסוק לרמת הגולן. כשננכח בן גוריון לדעת שאכן, כל הערבים נטשו את כפריהם ופרט לכפרים הדרוזים, הרמה התרוקנה מתושביה, הוסיף את רמת הגולן לירושלים". ראו שילוח **אשמת ירושלים**, לעיל הערה 13, בעמ' 31.
- 46 שלום רוזנפלד, דוד פדהצור ואביגדור לבונטין מראיינים את ראש הממשלה הראשון של מדינת ישראל, דוד בן-גוריון, "מוקד עם בן גוריון (1970) – מארכיון הטלוויזיה הישראלית" באתר **יוטיוב**.
- 47 ראו סעיף 561 (אה"מ, א-8/18164) ב"פרוטוקול ישיבה נ/התשכז של הממשלה – יא בסיוון התשכז – 19.6.1967" באתר **ארכיון המדינה**.
- 48 Charles Enderlin, *Shattered Dreams: The Failure of the Peace Process in the Middle East, 1995-2002*, pp.48 (2003) (תורגם על ידי המחבר).
- 49 משה מעוז (עורך) **הגולן בין מלחמה ושלום** 26 (מעריב, 1999).
- 50 נאור **בנין בשלטון**, לעיל הערה 36, בעמ' 232-235.
- 51 דבריו של מנחם בגין לשרי ממשלת ישראל ביום 14.12.1981 מתוך **ללא מורא: 35 שנה לחוק הגולן** 3 (מרכז מורשת בנין, דצמבר 2016) זמין באתר **מרכז מורשת בנין**
- 52 ראו "קמפיין המאבק על הגולן בשנים 1991-1996" – סקירת הפעולות של ועד יישובי הגולן במאבק הראשון על הגולן <http://www.golan.org.il/616/268.htm>; ראו גם **דברי הכנסת**, מושב שני, חוברת כ"ו, עמ' 4616.
- 53 שוקי אמרני **הדרוזים: בין עדה לאום ומדינה** 201 (קתדרה חייקין לגאו-אסטרטגיה, אוניברסיטת חיפה, 2010).
- 54 רבינוביץ' **סף השלום: ישראל וסוריה**, לעיל הערה 33, בעמ' 183-184.
- 55 רון בן ישי "הגולן על השולחן: מה הבטיח רון לאודר לאסד?" אתר **YNET** (15.5.2009).
- 56 "עובדה עם אילנה דיין: ארדואן מנפץ שתיקה" (קשת, 21.11.2016).
- 57 Frederic Hof, "I got Syria so wrong", in **politico.com** (14.10.2015).
- 58 ברק רביד "נתניהו לאובמה: לאור המצב בסוריה, יאפשר לחשוב אחרת" על עתיד רמת הגולן" אתר **הארץ** (10.11.2015).
- 59 מורן אזולאי וסוכנויות הידיעות "נתניהו לפוטין: ירמת הגולן היא קו אדום עבורנו" אתר **YNET** (21.4.2016).
- 60 ברק רביד "נתניהו ביקש מטראמפ הכרה אמריקאית בסיפוח רמת הגולן לישראל" אתר **הארץ** (15.2.2017).
- 61 הודיה כריש-חזוני "ביקור שלא יישכח: נתניהו זכה לנחת בקצה העולם" אתר **NRC** (24.2.2017).
- 62 Barak Ravid, "Trump's Israel Pick David Friedman at Senate Confirmation Hearing: Two-state Solution Remains Best Path to Peace," **haaretz.com** (16. 2.2017).
- 63 S. M. Schwebel, "What Weight to Conquest?" 64 *American Journal of International Law* (1970).

- 64 הנתונים נכונים לחודש מאי 2017, ראו באתר האו"ם:
http://unbisnet.un.org:8080/ipac20/ipac.jsp?session=147360Y703T5S.18211&limitbox_1=UN01+%3D+db_un&limitbox_2=TM01+%3D+tm_b01&limitbox_4=LA01+%3D+la_eng&menu=search&aspect=subtab124&npp=50&ipp=20&spp=20&profile=bib&ri=1&source=-%21horizon&index=CW&term=golan+&x=0&y=0&aspect=subtab124
- 65 Eugene Kontorovich, "Unsettled: A Global Study of Settlements in Occupied Territories," *Northwestern Public Law* (Research Paper No. 16-20, 2016).
- 66 Avi Bell and Eugene Kontorovich, "Challenging the EU's Illegal Restrictions in on Israeli Products in the World Trade Organization" *Kohelet Forum* (Policy Paper no.18, 2015).
- 67 יותר משני מיליון סורים נמלטו לטורקיה, כמיליון ורבע סורים מצאו מקלט בלבנון, בירדן נקלטו כ-600 אלף פליטים, במצרים ובצפון אפריקה – כ-400 אלף פליטים נוספים, בעיראק נרשמו כרבע מיליון פליטים. בשנת 2015 החלו פליטים מסוריה מתדפקים על שערי אירופה: ביולי 2015 כבר הגיע מספרם ל-107,500 – פי שלושה מיולי 2014 – ועד סוף קיץ 2015 הוא הגיע לכמיליון. ראו: אייל יוסר "מלחמת האזרחים בסוריה – הטרנד האנושית וכישלונה של הקהילה הבין-לאומית" **פוליטיקה** 16-28 (2017).
- 68 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה "אוכלוסיה לפי מחוז, נפה ודת, ל-31.12.2016" (1.11.2017).
- 69 עדי חשמונאי "בגלל המלחמה בסוריה: זינוק חד במספר הדרוזים המתאזרחים בגולן" אתר **וואלה** (18.1.2016); עדי חשמונאי "סוריה מתמוטטת: הדרוזים בגולן ממשיכים להתנתק מהמולדת" אתר **וואלה** (14.7.2016).
- 70 "Resolution adopted by the General Assembly on 6 December 2016: The occupied Syrian Golan," <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N16/428/45/PDF/N1642845.pdf?OpenElement>
- 71 סייבל וענן **משפט בינלאומי**, לעיל הערה 21, בעמ' 408.
- 72 שם, בעמ' 795.
- 73 "חוק על רמה" **35 שנה לחוק הגולן** 4-5 (מרכז מורשת בגין, דצמבר 2016).
- 74 צבי שילוח **ארץ גדולה לעם גדול** 210 (אותפו בע"מ, 1970).
- 75 מיכאל אסף **התעוררות הערבים ובריחתם / חלק ב: היחסים בין ערבים ויהודים בא"י 1860-1948** 385-422 (תרבות וחינוך, 1970).
- 76 Mordechai Kedar, "Assad's Grandfather's 1936 Letter Predicts Muslim Slaughter of Minorities, Praises Zionists," *jewishpress.com* (20.9.2012) (תורגם על ידי המחבר).
- 77 כבר בשנת 2011, בשלבים הראשונים של מלחמת האזרחים בסוריה, הובילו יועציו של מישל עאון – אז חבר הפרלמנט המרוני הלבנוני וכיום נשיא לבנון – יוזמה ליצירה של ברית מורח-תיכונת חדשה בין יהודים, דרוזים, נוצרים, עלאוים, שיעים וכורדים. ראו יוסי אלפר **מדינה בודדה: החיפוש החשאי של ישראל אחר בעלות ברית באזור** 154 (מטר, 2015).
- 78 הקשר בין ישראל לכוורדים החל בשנת 1963 לאחר שהכוורדים ביקשו את תמיכת ישראל בעצמאות הכורדית ובמאבקם כמיעוט לא ערבי באזור. סדרת פגישות בין נציגים כורדים לככרים ישראלים הביאה לתחילתו של שיתוף פעולה בין הצדדים במסגרתו סייעה ישראל לכוורדים לאורך שנים בכסף, נשק וידע צבאי. לישראל מצידה היה אינטרס לתמוך בכוורדים במאבק שניהלו באותה העת מול עיראק. מעבר לעניינים האסטרטגיים ישראל הייתה רגישה לדמיון בין מצבם של הכורדים באזור למצבה שלה בימי טרום המדינה.
- 79 Peter Berkowitz, "Why Israeli Rule of Golan Is Lawful and Wise," *realclearpolitics.com* (19.2.2016).
- 80 הסכם השלום שקבע את החלוקה המדינית של בוסניה והרצגובינה.
- 81 ראו "2nd Report of Session 2016-17," House of Lords – Select Committee on International Relations, *The Middle East: Time for New Realism*, pp.45-46 (2.5.2017).
- 82 עמוס הראל "ברק מעריך: אסד ייפול בשבועות הקרובים" אתר **הארץ** (11.12.2011).
- 83 נאום שר הביטחון משה יעלון בכנס הרצליה ה-16 (16.6.2016) – זמין בערוץ "כנס הרצליה" באתר **יוטיוב**.

- 84 ב-3.11.2017 על רקע אירוע טרור בכפר הדרוזי חאדר שבסוריה, הסמוך לגבול עם ישראל, הודיע דובר צה"ל בהודעה חריגה כי "צה"ל ערוך ומוכן לסייע לתושבי הכפר וימנע פגיעה או כיבוש של הכפר חאדר מתוך מחויבות לאוכלוסיה הדרוזית".
- 85 אודי דקל, ניר בומס ואופיר וינטר "סוריה – מפה חדשה, שחקנים חדשים: אתגרים והזדמנויות לישראל" **מזכר** 151, 19-20 (המכון למחקרי ביטחון לאומי – אוניברסיטת תל אביב, דצמבר 2015).
- 86 עמוס ידלין "נקיטת עמדה ישראלית לגבי משטר אסד: הכרח מוסרי, צורך אסטרטגי" **מבט על** 823 (המכון למחקרי ביטחון לאומי, מאי 2016).
- 87 אודי דקל ועומר עינב "הצורך בגיבוש אסטרטגיה מעודכנת מול התהפוכות האזוריות: הזירה הצפונית כמקרה בוחן" **עדכן אסטרטגי** 18 (1), 42 (אפריל 2015).

יְחַדָּה לַמַּעַן הַגּוֹלָן

www.golancoalition.org
izarfati@golancoalition.org
 [@golancoalition](https://twitter.com/golancoalition)

עמותה הפועלת להבטחת האינטרסים הריבוניים של ישראל ברמת הגולן ובהם: קידום ההכרה הבינלאומית בריבונות ישראל ברמת הגולן ופיתוח, עידוד וחידוק ההתיישבות.

פורום קהלת

office@kohelet.org.il
www.kohelet.org.il

פורום קהלת הוא מכון מחקר השוכן בירושלים ופועל לעיגון מעמד הקבע של ישראל במדינת הלאום של העם היהודי, לחיזוק הדמוקרטיה הישראלית, קידום חירות הפרט ועידוד יישום עקרונות השוק החופשי בישראל. הפורום איננו מפלגתי ונשען על מקורות עצמאיים פרטיים ללא מימון ישיר או עקיף ממדינת ישראל או מכל ישות מדינית אחרת. כל תוצרי הפורום מוגשים למקבלי ההחלטות ולציבור ללא תמורה.

ISBN 978-965-7674-46-8

9 789657 674468

רח' עם ועולמו 8
ירושלים, 9546306

טל' 02-6312720
פקס' 077-318-2028